

Els noms de lloc i el territori. Una interpretació geogràfica de la toponímia del Baix Camp (Tarragona)

Joan Tort i Donada

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona

Programa de doctorat "Paisatge, regió i medi ambient". Bienni 1988-1990

ELS NOMS DE LLOC I EL TERRITORI. UNA INTERPRETACIÓ GEOGRÀFICA
DE LA TOPONÍMIA DEL BAIX CAMP (TARRAGONA)

Tesi doctoral presentada per
JOAN TORT i DONADA
per optar al títol de doctor en geografia

Dirigida pel Dr. VICENÇ M. ROSSELLÓ i VERGER

Tutor: Dr. JOSEP M. PONS i GRANJA

Barcelona, setembre de 1999

1.3.2. Percepció humana i significació de l'espai

Les consideracions fetes fins ara ens han permès subratllar la idoneïtat de la perspectiva geogràfica a l'hora de plantejar-se, per part de l'estudiós, allò que en podríem dir la "lectura" o "interpretació" espacial de la toponímia. Tot al llarg d'aquest epígraf 1.3. hem estat intentant de fonamentar la validesa de la "interpretació espacial" dels noms de lloc, entesa no com una activitat que es justifica a si mateixa, sinó com una acció destinada a elaborar, atribuir o transmetre una determinada significació en relació amb l'espai (fins al punt de poder parlar d'un "espai significant").

Sobre la base d'aquestes premisses pertoca, ara, aprofundir en aquesta noció d'"espai significant": això vol dir, a la pràctica, tenir present la diversitat de maneres en què l'espai pot arribar a ser percebut per l'home. Dit en altres paraules: considerar que, a cada manera de percebre l'espai, correspon una "significació" (d'aquest espai) determinada. Ens situem així en un pla diametralment oposat al de la física: lluny d'entendre l'espai en una dimensió abstracta o merament teòrica, l'entendem com a "dotat" d'una significació concreta, tan particular, variable i contradictòria com ho pugui ser, en tota la seva amplitud, l'acció humana.

En relació amb la qüestió que ens ocupa ens ha semblat adient seguir, com a fil conductor, els arguments que exposa Henri Dorion en un article de l'any 1989, a propòsit de la variabilitat humana en la percepció de l'espai (Dorion, 1989). En concret, Dorion centra les seves reflexions a tres nivells diferents (la convergència de l'"espai" i del "temps" en determinats topònims; la toponímia com a expressió d'una situació d'"excepcionalitat" i, finalment, la toponímia com a expressió d'un "determinat" punt de vista), als quals ens referirem seguidament.

En primer lloc, l'autor explica que no sempre els topònims donen significat exclusivament a l'espai: hi ha vegades en què tal significat s'estén d'una manera indestriable, tant a l'espai com al temps. En aquest sentit, cita l'exemple del topònim magrebí *Souk-el-Arba* ("el mercat dels dimecres"), del qual explora la genealogia, i acaba preguntant-se si, en realitat, tal nom fa referència a un "espai" o més aviat a un "temps":

“Travessant les planes del Marroc em vaig adonar un dia d’un senyal de carretera que anunciava *Souk-el-Arba*. Vaig ralentir, creient que m’aproximava a un poble: però de poble no en veia cap, enlloc; només la plana. Un quilòmetre més lluny, al revés, el mateix senyal. I entre els dos senyals, res. En tornar a passar per aquest mateix lloc de no-res alguns dies més tard, vaig descobrir que els dos senyals enquadraven un espai que, aleshores, era animat per un centenar de tendes, sens dubte muntades a punta de dia, on s’afilaven marxants, curiosos, famílies i animals. Era dia de mercat (*souk*); *arba*, que significa “quatre” en àrab, designa així mateix el quart dia de la setmana, dimecres. *Souk-el-Arba*: el mercat del dimecres, un *lloc-temps*. Fora del dimecres, el lloc s’esvaeix. En arribar el dia de mercat, el lloc reprèn la vida i s’inscriu així en el temps, com de manera recíproca el temps deixa la seva empremta sobre el lloc. Un lloc cíclic que marca el ritme d’un nomadisme pendular, del qual és testimoni el nom que li van donar els homes, un nom de temps alhora que de lloc.” (20)

(Dorion, 1989, p. 2).

En segon lloc, Dorion reporta una altra particularitat dels topònims, que es manifesta amb caràcter general i que, d’entrada, pot semblar una paradoxa: la circumstància que, sovint, hi ha una tendència a donar nom al fet excepcional, enfront del fet típic o normal. Es tracta, novament, d’una forma molt particular de percebre l’espai, lligada directament a la significació que hom li dona:

“Allò excepcional excita més la memòria que allò típic, i per això qualsevol persona tindrà tendència, d’una manera més natural, a inscriure en el seu record -o en un nom que el conservarà- una sorpresa més que no pas una banalitat (...). Enlloc com al Sàhara hom troba tants noms formats a partir de radicals que fan referència a l’aigua. Allò que és estrany i vital mereix ésser consignat, localitzat, posat en relleu, senyalitzat -com ara marcat amb balises”. (21)

(Dorion, 1989, p. 4)

Com a tercer punt, finalment, l’autor referit incideix en un altre aspecte expressiu de la diversitat en la percepció de l’espai, i que té un reflex privilegiat en la toponímia: és dir, el supòsit en què el nom de lloc és la manifestació d’una determinada perspectiva d’observació, d’un determinat punt de vista que no té perquè coincidir amb cap altre. Com a exemples eloqüents, Dorion cita el cas d’un indret del Quèbec que, per part de la població autòctona, és anomenat d’una manera o d’una altra segons l’estació de l’any de què es tracti: *Kashkametawachishtakan*, a l’estiu, i *Kashkampechonan*, a l’hivern. Així mateix, l’autor esmentat cita el cas de nombroses illes de la regió de Mignan que reben noms diferents segons quines siguin les comunitats humanes del continent que s’hi

refereixin (Dorion, 1989, p. 14). Val a dir, de tota manera, que més enllà de l'exotisme que, per al nostre punt de vista, representen alguns dels topònims que cita l'autor, el comportament humà a què fa referència té, també en aquest cas, una dimensió clarament general. Així, dins el nostre context, la variabilitat dels topònims es dona sobretot en relació amb elements geogràfics de caràcter lineal (com ara els camins o els barrancs), que admeten, lògicament, una gran diversitat de "punts de vista"; una cosa semblant succeeix amb elements de caràcter massiu però que poden ser percebuts de forma molt diferent, com ara els vessants d'una serra. En nota a part fem referència a una sèrie d'exemples, recollits per nosaltres mateixos en punts territorialment força distants, que complementen els casos i les situacions que hem exposat. (22)

En qualsevol cas, el problema de la variabilitat en la percepció de l'espai té unes dimensions que ultrapassen de molt el nostre marc d'estudi. Hem volgut, però, deixar-lo almenys apuntat, entre altres raons per introduir aquest element de reflexió en el debat sobre la significació de l'espai. Cal dir, tanmateix, que totes aquestes qüestions presenten també una problemàtica a nivell pràctic que no es pot deixar de banda; concretament, quan es tracta de triar, entre una diversitat de topònims existents, un sol d'aquests topònims: a nivell, per exemple, d'un document cartogràfic, jurídic o administratiu. És aleshores quan es posa de manifest una contradicció de difícil resolució: la diversitat de "lectures" que pot arribar a tenir l'espai, enfront de la simplificació inevitable que requereixen certes operacions o activitats que tenen també l'espai com a objecte de referència. (23)

1.3.3. El paper de la toponímia en la construcció del "significat global" del territori

Més enllà de l'ambivalència present en alguns noms de lloc -ambivalència que, com hem tingut ocasió de veure, no deriva tant de la pròpia essència dels noms com de la variabilitat de la percepció humana reflectida en ells-, reprenem en aquest darrer epígraf del primer tema una qüestió que ja hem tingut ocasió d'esmentar amb anterioritat, i que, per la seva transcendència en relació amb la nostra recerca, creiem interessant de considerar amb una certa atenció. Ens referim, concretament, a la possible (o més ben dit, potencial) contribució dels noms de lloc a allò que hem volgut denominar "la construcció del *significat global* del territori". Es tracta, amb aquesta expressió,

d'al·ludir a la potencialitat de la toponímia de constituir, per damunt del seu valor estrictament "identificatiu" (o "denotatiu", com diria algun lògic), un instrument de primer ordre per a l'anàlisi i l'estudi detallat del territori. En altres paraules, un instrument de recerca que pot prestar al geògraf -pel fet d'aportar una informació qualitativa moltes vegades inèdita- un ajut inestimable en el seu intent d'explicar la globalitat d'un territori (o, allò que ve a ser el mateix: en el seu intent de "construir" el significat del territori com un tot).

Volem deixar clar que el plantejament assenyalat té unes implicacions, en relació amb el sentit global de la recerca geogràfica, que van molt més enllà de les consideracions de síntesi que hem pogut arribar a fer fins aquí. Per això, ara ens limitarem a tancar la nostra reflexió teòrica sobre la raó de ser i el sentit de la toponímia, amb unes acotacions finals sobre els noms de lloc i la seva "transcendència" territorial, mentre que destinarem tot el segon capítol d'aquesta tesi a aprofundir en l'anàlisi de la relació entre toponímia i territori (i en la correlació entre 'anàlisi toponímica' i 'anàlisi del territori').

Al llarg d'aquest capítol hem desenvolupat una reflexió sobre el sentit dels noms de lloc, en un intent d'abordar el seu coneixement des de la perspectiva de la geografia. Tot entrant de ple en la qüestió de la seva significació -una qüestió debatuda i, en qualsevol cas, no resolta-, hem pogut observar que la posició dels especialistes oscil·la entre els qui neguen qualsevol valor semàntic als noms propis, amb caràcter general, més enllà del seu estricte valor identificatiu, i els qui defensen que tenen un contingut significatiu superior al dels noms comuns (i, per això, parlen d'*hipersemanicitat* dels noms propis). Sense negar que aquesta última interpretació ens sembla especialment atractiva (per bé que fins ara només ha estat aplicada en el camp de l'onomàstica literària), volem subratllar que, segons el nostre criteri, qualsevol intent d'abordar l'estudi de la significació del territori sobre la base de la toponímia passa, necessàriament, per una premissa: l'acceptació que, en el territori en general, no hi ha cap aspecte que sigui conegut del tot (o sigui, que no hi ha cap "significat" que estigui establert d'una manera definitiva i absoluta). Dit d'una altra manera: l'acceptació que, ara mateix, el coneixement geogràfic continua tenint sentit -com a pràctica, com a recerca, com a activitat científica- només a partir de la idea que els interrogants bàsics sobre el món, tot i l'avanç de la ciència i la tecnologia, continuen mancats de resposta. I que aquests interrogants continuen sent el motiu

inspirador de la *curiositat*, veritable motor de la ciència en general i de la geografia en particular. Fem plenament nostres, en aquest sentit, les paraules que el geògraf nord-americà John K. Wright va escriure l'any 1947, i que considerem vigents en la seva integritat:

“La recerca geogràfica mira de convertir les *terrae incognitae* de la ciència en les *terrae cognitae* de la ciència; l'educació geogràfica mira de convertir les *terrae incognitae* de cada persona en les *terrae cognitae* de cadascú. En tots dos casos, allò desconegut estimula la imaginació a convocar les imatges mentals d'allò que hi busquem a dins, i com més ens les formem, més la imaginació ens empeny a dur la recerca més enllà. Per això la curiositat és un producte de la imaginació.”

(Wright, 1947, p. 4)

En el context, doncs, de la permanència dels interrogants bàsics sobre el món, la possible contribució dels noms de lloc a la construcció del significat del territori s'ha de situar en un nivell d'anàlisi més específic. Concretament, en el nivell de la relació entre *llenguatge* (entès, aquest concepte, en el seu sentit més ampli) i *geografia* (entès també, aquest coneixement, en la seva dimensió cultural més àmplia i oberta). En quina mesura un concepte i l'altre s'interrelacionen i s'influencien recíprocament? Fins a quin punt la geografia és (o no és) una forma de llenguatge que pren com a referència central l'home i el món? En quina mesura aquest “llenguatge”, hipotèticament anomenat “geografia”, participa del llenguatge comú, o bé tendeix a formar un cos propi, amb una sintaxi i un lèxic específics i diferenciats? Fins a on arriba el potencial pedagògic d'aquest llenguatge? (És a dir: fins a quin punt la geografia és -o no és- una “pedagogia bàsica” del món?).

A fi de no cloure aquest capítol amb un enfilall d'interrogants (que no són, de fet, simples interrogacions, sinó que en certa manera pressuposen un procés de reflexió i de fonamentació previ) volem assenyalar que, des de la mateixa disciplina geogràfica, algunes veus ja han volgut posar l'accent en la importància que té, en general, la relació llenguatge-geografia. Un dels autors que s'ha significat en aquest sentit ha estat Vincent Berdoulay. L'any 1982, aquest autor, en un article en què abordava el valor de la

metàfora com a recurs expressiu dins el llenguatge geogràfic, encetava les seves consideracions d'aquesta manera:

“En el si de les reflexions que es fan sobre les orientacions i els mètodes de recerca en geografia, hi ha un domini que és sovint negligit, i del qual la transcendència epistemològica ha estat ben poc explorada: es tracta de l'estudi del llenguatge dels geògrafs.”

(Berdoulay, 1982, p. 573)

Pròpiament, l'autor dedica l'article a esbrinar el paper d'allò que anomena la “metàfora organicista” (la idea de referir-se al món vivent, i especialment a l'organisme i la seva fisiologia, com a paral·lelisme per explicar aspectes diversos de la realitat, tant física com social) dins el pensament occidental i al llarg de la història. I arriba a la conclusió que, en el camp concret de la geografia, un tal recurs estilístic va ser particularment apreciat i utilitzat entre finals del segle XVIII i l'inici del segle actual. Dos dels darrers paràgrafs de l'article ho expliciten prou bé:

“El recurs a la metàfora suscita i expressa, a través del préstec al vocabulari descriptiu del món vivent, una visió nova de la superfície de la Terra i dels seus components físics i humans. D'aquesta manera, la metàfora és sovint reconeguda pel seu valor pedagògic: és un recurs que permet a l'alumne descobrir una manera de veure les coses.”

(Berdoulay, 1982, p. 584).

“En la mesura que el llenguatge geogràfic es fonamenta, en gran part, en el llenguatge corrent, seria absurd de combatre una forma tan essencial del discurs com és la metàfora. És més apropiat d'examinar-ne la pertinència i d'esbrinar-ne les modalitats. Així, hom retroba un corrent de recerca que tendeix a considerar que l'especulació científica està essencialment fonamentada sobre el procés metafòric.”

(Berdoulay, 1982, p. 585)

La preocupació pel llenguatge que posa de manifest Berdoulay, sobretot en relació amb el pensament i la pràctica geogràfics, és compartida en el moment actual per un nombre significatiu d'intel·lectuals que, des del seu respectiu camp del saber, han subratllat la necessitat de superar l'estretor de mires que es deriva de l'encasellament rígid de la ciència en compartiments, i la necessitat de retrobar, en aquest contradictori final de

segle, una manera plural i convergent de buscar el sentit i el significat bàsic de les coses. El filòsof Fernando Savater ho ha expressat, a criteri nostre, d'una manera lúcida i penetrant en un paràgraf d'un text recent, *El valor de educar*. Un paràgraf que, tot i tenir un destinatari genèric i indeterminat, pensem que pot ser perfectament assumit per qualsevol geògraf convençut que, a través de la seva tasca, contribueix a elaborar i a proposar respostes (o "significats") als interrogants inacabables que ens planteja el món:

"La vida humana consisteix a habitar un món en què les coses no solament són allò que són, sinó que també signifiquen; però allò més humà de tot és comprendre que, si bé allò que sigui la realitat no depèn de nosaltres, *allò que la realitat significa si que és competència, problema i en certa mesura opció nostra*. I per "significat" no s'ha d'entendre una qualitat misteriosa de les coses en si mateixes, sinó la *forma mental que els donem els humans per relacionar-nos els uns amb els altres per mitjà d'elles*."

(Savater, 1997, p. 31-32) [La cursiva és nostra]

Notes al capítol 1

(1) “Nom propi de lloc”/“Nombre propio de lugar”; definicions que registren, respectivament, el *Diccionari de la llengua catalana*, de l’Institut d’Estudis Catalans (Barcelona, Palma, València, 1995), p. 1780, i el *Diccionario de la lengua española*, de la Real Academia Española (Madrid, 1984), p. 1320.

(2) La definició va ser recollida inicialment a Enric Moreu-Rey (1965), *Els noms de lloc. Introducció a la toponímia*. Barcelona, Unió Excursionista de Catalunya, ps. 7-8, i reproduïda a la versió d’aquesta obra que l’autor va fer disset anys després: E. Moreu-Rey (1982), *Els nostres noms de lloc*. Palma de Mallorca, ed. Moll, p.10.

(3) *Diccionari de la llengua catalana*, op. cit., p. 1780.

(4) *Diccionario de la lengua española*, op. cit., p. 1320.

(5) Així mateix, en relació amb aquesta qüestió es poden consultar altres obres del mateix autor (en particular, Dorion, 1973-74 i 1974). Cal notar, així mateix, que la Segona Conferència de les Nacions Unides sobre la normalització dels noms geogràfics va acceptar el suggeriment que el terme *corònim* fos susceptible d’aplicació en un sentit més ampli que el terme *topònim* (Nacions Unides, 1972, p. 10).

(6) Explica Josep Moran que aquesta doctrina és recollida a la gramàtica anomenada de Port-Royal, publicada el 1660, en la qual s’assenyala que [els homes] “han anomenat *noms propis* aquells que convenen a les idees singulars, com el nom de *Sòcrates*, que convé a un cert filòsof anomenat Sòcrates; el nom de *París*, que convé a la vila de París” (Moran, 1996, p.5).

(7) Per a una visió de síntesi sobre aquesta qüestió, tractada d’una manera breu però molt ben sistematitzada, val la pena consultar l’entrada “*nombre*” a Ferrater, 1979, pp. 2.373-2.377.

(8) De la mateixa manera que l’ “ara” i l’ “aquí”, d’acord amb el raonament de Russell, són conceptes que no es poden concretar a la pràctica d’una forma absoluta, l’estudi de la toponímia ens mostra sovint que la idea de “lloc” inherent a un determinat “nom de lloc” pot ser semblantment inaprehensible, o bé, en tot cas, molt difícil de fixar. Un dels millors exemples en aquest sentit el tenim en els *talassònims* (o sigui, els noms de mar endins), i sobretot en l’anomenada “toponímia sotaiguada”. Sobre la particular noció de “lloc” que és inherent a aquests noms, són interessants les reflexions d’una especialista en el tema, Maria Teresa Montaña:

“Sota mar la ‘intenció nominadora’ no és la mateixa que a terra, i la forma d’identificar l’indret és del tot diferent (...). El reconeixement de l’espai mitjançant les tècniques terrestres -percepció visual, dimensió, forma, color...- no és vàlida en aplicar-la a la mar, ja que allí tot és hipotètic (...). Aleshores el pescador recorre amb sagacitat a l’enginy: la forma de retenir l’art (...), la forma de navegar en superfície (...), allò que s’extreu amb l’art (...). No sempre la nominació de l’indret s’ajusta correctament (...). Malgrat això, el

coneixement del fons, en línies generals, és exacte quant als destorbs, més que no pas quant al tipus d'accident geogràfic.”

(Montaña, 1995, pp. 819-820)

(9) Ens remetem, respecte a les qüestions terminològiques fonamentals, a les consideracions fetes a l'epígraf 1.1.2.

(10) Respecte d'aquesta qüestió, i en relació amb l'àmbit del català, Xavier Terrado recorda que la major part dels topònims catalans té un ètim dins mateix del català (de l'actual o de l'arcaic), mentre que els altres estrats lingüístics que han incidit en la seva formació (l'ibèrico-basc, el precèltic, el cèltic, l'àrab i el germànic) tenen una significació quantitativa molt menor (Terrado, 1994).

(11) Alcover, Antoni M. i Moll, Francesc de B. (1926-1962), *Diccionari català-valencià-balear*. 10 volums. Palma de Mallorca, ed. Moll. El text comentat apareix dins la *Introducció*, vol. I, ps. IX-XXVIII, i consta només a les edicions del *Diccionari* posteriors a 1962.

(12) Mascaró Passarius, J. (1987), *Joan Coromines: tres quarts de segle al servei de la cultura catalana*. Pàgines 5 a 10 del volum I de Coromines, *OnoCat*.

(13) A banda el treball citat, és recomanable la consulta, en el mateix sentit, de Coromines, J. (1975), *L'origen dels noms de Gistau, Odèn i d'altres noms de lloc catalans i aragonesos connexos*, dins Societat Catalana de Geografia, *Miscel·lània Pau Vila*. Granollers, Montblanc-Martín, 1975, ps. 243 a 248. En aquest curiós article, en què Coromines rememora la relació que durant la seva joventut va mantenir amb el geògraf Pau Vila, l'insigne lingüista fa repetides referències a la necessitat de combinar el coneixement geogràfic i el lingüístic en la recerca etimològica, i recorda com ell mateix va rebre un mestratge de Vila en aquest sentit: “(...) Va ser al costat d'ell com, jove lingüista, orgullós d'una tècnica diferent d'aquella en què excel·lia el meu indulgent i sapientíssim company de caminades, vaig adonar-me plenament, per primera vegada, com el saber lingüístic i el geogràfic es prestaven mútuament un concurs preciós en la indagació del passat lingüístic emmagatzemat en aquest immens repertori de la nostra toponímia, el més antic dels nostres arxius.” (pp. 243-244). [La cursiva és nostra]

(14) Vegeu, al respecte, Mill, John S. (1843), *A System of Logic*; Frege, G., 1966, *Über Sinn und Bedeutung*, Göttingen, ps. 40-65 i Lyons, John (1977), *Semantics*, Cambridge University Press [Traducció castellana: *Semántica*. Madrid, Teide, 1982, p. 189 i pp. 207-208].

(15) Més endavant, el propi autor afegeix: “Aquest report, expressat de manera explícita o implícita pel topònim, és ell mateix funció de l'entorn físic, mental i afectiu que condiciona el “nominant”, inspirat com ell es troba, en el seu acte de nominació, per allò que nosaltres designem com el “sistema referencial”. El nom així creat sofrirà la prova del temps i serà sotmès a influències diverses. Una barreja d'usos i d'oblits “gastarà” el nom, el modificarà i borrarà sovint de la consciència o de la memòria dels usuaris el sentit original i, amb ell, la referència original” (Dorion, 1984, p. 103).

(16) Els termes de “connotació” i “denotació”, usats molt habitualment per filòsofs i per lingüistes, tenen una especial aplicació en el terreny de la lògica i en la teoria del signe. Segons Ferrater, un concepte es contraposa a l’altre: “Mentre que la denotació indica la referència del terme a les entitats corresponents, la connotació indica les notes constitutives del propi terme” (Ferrater, 1979, p. 745). El propi autor assenyalava que sovint s’ha equiparat “denotació” amb “designació” (per bé que, a criteri seu, una noció i l’altra presenten matisos diferencials), mentre que, de la seva banda, “connotació” s’ha equiparat amb “significació” (Ferrater, 1979, p. 595).

(17) Segons Coromines, “el nom ve de PETRA qualificant *mata*, que es refereix als boscos que revesteixen la massa rocosa de Sant Llorenç, a damunt del poble.” (*OnoCat*, Coromines, V, p. 232). La primera citació documental aportada per aquest autor correspon a l’any 959: “in locum quod dicitur *Mata de Peras*”.

(18) A l’obra titulada *El ser y el sentido* Ferrater aborda la qüestió de la interrelació entre “llenguatge” i “descripció”, en els següents termes: “El llenguatge actualitza la descriptibilitat del món, de forma anàloga a com el coneixement actualitza la seva cognoscibilitat. De la mateixa manera que les realitats arriben a ser conegudes, arriben a ser descrites. D’altra banda, el llenguatge no es limita a reflectir la realitat; fa, de la realitat, un conjunt de sentits. Aquests, expressats lingüísticament, queden objectivats i són, al seu torn, objecte de possibles intencions i, per consegüent, de descripcions.” (Ferrater Mora, 1967, *El ser y el sentido*. Madrid, ed. Revista de Occidente, p. 275).

(19) Sobre la funció descriptiva dels noms de lloc, i sobre la concepció de la geografia com un “coneixement descriptiu” vegeu Tort (1997).

(20) El Dr. Rosselló Verger ens ha fet saber, verbalment, que un cas simètric al de *Souk-el-Arba* es produeix a Sineu, a Mallorca. Segons que ens ha explicat, allà l’expressió utilitzada, actualment ben viva, és la d’ “*anar a fer dimecres*”. És a dir: ‘anar a mercat, que precisament se celebra els dimecres’. Com en el cas de l’exemple del Marroc, l’expressió *dimecres* pren un contingut relatiu a l’espai que ultrapassa la mera referència temporal.

(21) Aquesta manera de procedir a l’hora de donar nom als llocs és coneguda tècnicament com a *principi de la negativitat relativa* (Dorion i Poirier, 1975, p. 93), i, de fet, reflecteix una pauta de percepció que es pot considerar com a universal. A l’àmbit de les terres catalanes, per exemple, una mostra expressiva d’aquest principi la trobem en la profusió que presenta el genèric *pla* en la toponímia segarrena, tot i ser la Segarra una comarca orogràficament alterosa i menys “planera” que les comarques situades més a ponent seu (vegeu, al respecte, Tort, J., 1986, *Aproximació a la Segarra*. Barcelona, ed. Dalmau, pp. 77-90).

(22) Les “duplicitats toponímiques” són força habituals als massissos d’una certa envergadura, amb vessants geogràficament molt diferenciats. A continuació en donem alguns exemples, recollits per nosaltres mateixos en un sector concret dels Pirineus (Andorra-Cerdanya-Ripollès):

. La *Tossa Plana de Lles*, anomenada així a la Cerdanya, rep el nom de *Pic de la Portelleta* per la banda andorrana.

. El *Puig Pedrós* (que rep aquest nom als sectors de Meranges i Guils) és anomenat *Pic de Campcardós* a la vall de Querol.

. El *Pas dels Lladres*, el *Coll de Llo* i el *Coll d'Eina*, noms habituals a la Cerdanya, passen a ser, per la banda del Ripollès, el *Coll de Queralbs*, el *Coll de Finestrelles* i el *Coll de Núria*, respectivament.

Un altre cas de duplicitat força significatiu, sense sortir dels Pirineus, és el del massís del *Port del Comte*, que al nivell local (comarques del Solsonès i de l'Alt Urgell) és conegut prioritàriament com la *Muntanya de la Bòfia* (fins i tot, molta gent del país desconeix aquella primera denominació, que s'ha anat estenent gràcies als mitjans de comunicació).

Un altre cas digne d'esment es dona als Prepirineus del Pallars. Concretament, a la *Serra de Peracalç*, que s'aixeca sobre el nucli de Gerri de la Sal. Aquesta serra és coneguda, a un nivell estrictament local, i en una àrea molt restringida (el seu vessant nord-oriental), amb un nom alternatiu: *la Geganta Adormida* (o bé *la Geganta Morta*). La raó d'aquesta denominació és que, pel vessant esmentat, la dita serra pren el perfil d'una dona de proporcions descomunals (d'aquí ve el nom de "geganta"). Es tracta d'un perfil molt precís (amb el cap, el pit, les mans, les cames i els peus), però només observable, lògicament, des d'una posició molt concreta.

Citarem, per acabar, un altre exemple detectat sobre el terreny però relatiu a l'interior de la Península Ibèrica; concretament, a la Rioja alabesa. Una de les muntanyes més conegudes del país és, allà, la *Peña de la Población*, situada entre Urtubi i Logronyo. Tanmateix, aquesta denominació és corrent al vessant nord (Urtubi), no pas al sud (Logronyo); en aquest últim, la denominació habitual és *El León Dormido*; la motivació d'aquest nom, no caldria dir-ho, és la mateixa de la de l'exemple anterior: el perfil característic d'una carena, que dona origen a un topònim que només té sentit en un àmbit territorial molt concret.

(23) Cal puntualitzar que la multiplicitat de punts de vista -i, en el seu cas, de topònims- sobre un mateix element de l'espai admet també l'enunciat diametralment contrari: l'absència de nom per a un element de l'espai físicament diferenciat. D'entrada, aquest supòsit pot semblar purament teòric, desproveït de base real; però, a la pràctica, situacions així es produeixen i poden originar veritables paradoxes. Ferran Jové, en el seu estudi toponímic sobre les Borges del Camp, explica un cas que creiem que pot ser ben il·lustratiu. Concretament, en parlar dels *ponts* del terme, en dona notícia de vuit, cadascun dels quals amb el seu respectiu topònim; ara bé, constata també l'existència d'un pont sense nom:

"N'hi ha un de ben conegut per tothom, però ningú m'ha sabut dir cap nom amb el qual fos designat. És entre l'estació i la carretera d'Alforja. Hi passen els regs de dues o tres mines i és d'obra i pedra. És a sis o set metres del pont de la Cotxeria. Ambdós salven el vall per on passa el tren i foren construïts cap a finals del segle passat."

El cas exposat és un exemple més a afegir al debat sobre els “noms” i les “excepcionalitats” del territori. I ens porta a plantejar unes preguntes: Si els “fets excepcionals” donen origen als topònims, el pont en qüestió, a diferència dels altres, no té res d'excepcional? La seva “excepcionalitat” no serà, precisament, l'absència de nom? Si això fos així -cosa que no podem descartar- no ens hauria d'estranyar que aquest pont acabés sent conegut, per exemple, com el *Pont Sense Nom*. I aleshores ja no seria innominat.

**CAPÍTOL 2. EL PUNT DE VISTA GEOGRÀFIC EN LA TOPONÍMIA: UNA
PERSPECTIVA AMB MÚLTIPLES POSSIBILITATS**

“El Americano se detuvo y abarcó en un gran gesto aquel agreste paraje donde el Gallo desemboca en el Tajo al pie de Alpetea. Su mano señalaba accidentes y detalles; su voz acariciaba cada monte o cada senda con el sonido de un nombre. Parecía estar recontando las cosas de un mundo como si al aludir a cada elemento lo fuera colocando en su sitio.”

José Luis Sampedro, *El río que nos lleva*

“Reviscolaven
intactes els topònims.
Geografia
endins, arribaries
a sentir, breu, un pànic.”

Vicent Andrés Estellés

-”¿Usted cree que todo el mundo, quiero decir *todo* el mundo, con el viento, los mares, los árboles, las montañas, el fuego, los animales, las casas, los desiertos, las lluvias...?

- Ahora ya puedes decir “etcétera”

- ¡Los etcéteras! ¿Usted cree que el mundo entero es la metáfora de algo? Neruda abrió la boca, y su robusta barbilla pareció desprendérsele del rostro.

- ¿Es una huevada lo que le pregunté, don Pablo?

- No hombre, no.

- Es que se le puso una cara tan rara.

- No, lo que sucede es que me quedé pensando.”

Antonio Skármeta, *El cartero de Neruda*

En el present capítol ens plantejem, amb caràcter prioritari, aprofundir en l'estudi de la relació entre el *nom de lloc* i el *territori*, sobre la base de l'emmarcament general que hem fet de la toponímia en el capítol anterior; i, particularment, sobre la base de l'especificitat que comporta l'adopció del punt de vista de la geografia en l'anàlisi dels topònims i de la seva significació espacial. Fins ara, i d'acord amb el desenvolupament lògic del nostre estudi, hem fet una atenció particular a les implicacions del concepte de "nom de lloc"; ara és el moment de fer el mateix en relació amb el concepte de "territori". I no en relació amb el "territori" en sentit abstracte, sinó entenent aquest concepte com a "àmbit concret de nominació": és a dir, com a àmbit al qual el nom de lloc fa referència. Això ens exigirà fer unes consideracions de caràcter teòric i epistemològic sobre el coneixement geogràfic, que, en qualsevol cas, creiem imprescindibles per a continuar desenvolupant aquesta recerca sobre uns fonaments sòlids. En aquest sentit volem precisar, com ja fèiem al capítol anterior, que aquesta fonamentació lògica dels raonaments és bàsica, a criteri nostre, atesa la naturalesa mateixa dels conceptes sobre els quals treballem, sigui el concepte de "nom", el de "lloc", el de "territori", o qualsevol altre. Altrament, treballar sobre una base de categories preestablertes, acceptades sense discussió teòrica prèvia, seria una manera de caure en el risc permanent del confusionisme i la mixtificació. Un risc incompatible amb qualsevol recerca que vulgui ser plantejada des d'unes bases adequades de rigor metodològic.

Tot i això, abans d'iniciar el desenvolupament del capítol volem fer una remarca prèvia. I és que l'estudi de les aportacions que nombrosos autors -i, sobretot, geògrafs- han fet al llarg de la història a propòsit de la relació entre els "noms" i el "territori" posa de manifest, ben aviat, que aquest no és un tema nou. Ni de molt: en altres moments i en altres èpoques ha estat present dins la literatura geogràfica. Més enllà d'allò que podria ser una visió simplista de la història de la geografia, l'aprofundiment en les idees d'una sèrie d'autors cabdals (que podríem qualificar com a "clàssics") ens permet descobrir reflexions originals i d'una plena validesa avui dia. Unes reflexions que, en conseqüència, pensem que han de ser de consideració imprescindible a l'efecte del nostre estudi.

2.1. Els noms i la geografia: anàlisi d'unes interaccions

Essencialment, la relació entre els noms i el territori es materialitza en dos nivells o sentits diferenciats: en “sentit comú” i en “sentit propi”. D’una banda, parlem de relació entre noms i territori “en sentit comú” quan al·ludim als noms que es refereixen d’una manera genèrica a l’espai o territori; és a dir, als noms que “conceptualitzen” l’espai sense “individualitzar-lo”: quan es parla, per exemple, d’un territori caracteritzat per l’existència de *serres*, de *valls* o d’*estany*s (en tots els casos, es tracta d’uns accidents o conceptes determinats, però no individualitzats). D’altra banda, parlem de relació entre noms i territori “en sentit propi” quan estem fent referència a noms que, més que “conceptualitzar” l’espai, l’ “individualitzen” o “singularitzen”: quan parlem, concretament d’uns indrets anomenats *Serra de Cadí*, *Vall d’Hostoles* o *Estany de Banyoles*; o bé de *Barcelona*, *Osona* o *Llobregat*.

La relació entre noms i territori “en sentit comú” porta a parlar de *noms comuns geogràfics*. D’acord amb el plantejament anterior, termes com ara *serra*, *vall* o *estany* són exemples de noms comuns geogràfics. Al seu torn, la relació entre noms i territori “en sentit propi” emmena a parlar de *noms propis geogràfics* (generalment coneguts com a *noms de lloc*). En aquest sentit, els noms citats de *Serra de Cadí*, *Vall d’Hostoles*, *Estany de Banyoles*, *Barcelona*, *Osona* i *Llobregat* són exemples de noms propis geogràfics, això és, de noms de lloc.

Entre els noms comuns geogràfics i els noms propis geogràfics hi ha per regla general unes interrelacions significatives, sobretot si tenim present que els primers constitueixen generalment la base sobre la qual es formen els segons. Aquesta interrelació és evident en els casos de noms propis de sentit “transparent” (per exemple, en el cas d’una hipotètica *font de la Plana*, situada en un paratge conegut amb nom de *la Plana*, que fos, a més a més, un indret planer). Però pot ser més difícil de determinar quan el nom propi és format amb paraules procedents d’altres sistemes lingüístics o bé d’etimologia complexa (per exemple, entre els topònims esmentats, noms com ara *Cadí*, *Hostoles*, *Osona* o *Llobregat*).

Feta aquesta consideració preliminar, passem a analitzar amb detall els diversos nivells en què es planteja la relació recíproca entre el noms i el territori.

2.1.1. De la visió tradicional a la visió moderna

Al darrer epígraf del capítol anterior fèiem referència de forma explícita a la qüestió de la relació llenguatge-geografia, i hi assenyalàvem que, en la perspectiva de l'estudi d'aquesta relació, els noms geogràfics haurien de ser objecte d'una consideració molt particular. Reprenem aquí el fil del discurs, tot recordant que la interacció entre els noms i el territori, i, en especial, el tractament que han de tenir els noms dins la disciplina geogràfica, han estat qüestions presents d'una forma constant al llarg de la història d'aquest coneixement que anomenem geografia. Tot i que no és l'objecte de la nostra investigació traçar un quadre evolutiu d'aquesta interacció al llarg del temps, pensem que val la pena de reportar, al respecte, les consideracions que va fer el geògraf grec Estrabó (64 a.C - 25 d. C) a propòsit de l'obra d'Homer, a qui considerava com a iniciador del coneixement geogràfic; crida l'atenció en aquest sentit, com remarca Estrabó, l'èmfasi que posà Homer en les seves descripcions en aspectes com ara els *llocs* i les *localitzacions* i la utilització dels *noms* per a precisar els uns i les altres. Així, al capítol primer del Llibre I de la seva *Geografia* (1), Estrabó indica explícitament que

“[Homer] no solament va destacar sobre tots els autors que el van precedir i els que el van seguir pel valor de la seva poesia, sinó segurament també pel coneixement de les coses de la vida civil, amb l'ajuda del qual no solament es va interessar per conèixer el major nombre de fets i llegar-los a les generacions següents, sinó també *per tot allò que es refereix als llocs*, tant els que es troben en alguna regió propera com els de qualsevol punt de la Terra habitada i del mar (...). A més, *va anomenar pel seu nom unes regions*, i d'altres les va fer conèixer a través d'alguns senyals.”

(Estrabó segons I. Granero, 1980, p.6)
[La cursiva és nostra].

Val la pena de subratllar que Estrabó valora la dimensió geogràfica de l'obra d'Homer no simplement pel fet de parlar de llocs i de regions, i de citar-los pels noms, sinó sobretot pel seu afany d'exactitud, de veracitat, d'escrupolositat a l'hora de referir els dits llocs, a través dels respectius noms:

“Així mateix, com que els poetes, i especialment Homer, no ho inventen tot, sinó que afegeixen a les seves narracions molts fets fabulosos, la persona que examina què hi han afegit els antics no investiga si aquests fets han succeït realment, sinó que *busca sobretot la veritat en relació amb els llocs i la gent (...)*. Només quan llegim el ‘Triptòlem’ de Sòfocles o el pròleg de ‘Les Bacants’ d’Eurípides, i ho comparem amb *la cura que posa Homer en la descripció geogràfica*, arribem a percebre la notòria diferència que hi ha. *Perquè, quan cal procedir amb ordre respecte als llocs que es mencionen, Homer té cura d’aquest ordre, tant en allò que es refereix als llocs de l’Hèl·lade com als llocs situats a les regions remotes.*”

(Estrabó segons I. Granero, 1980, ps. 50-51) [La cursiva és nostra.]

La noció d’ “ordre”, reportada per Estrabó en referir-se a l’obra d’Homer, és un concepte clau, al nostre entendre, en relació amb el tema que ara ens ocupa. Senzillament pensem que es tracta de l’ “encadenament natural” de les coses i dels fenòmens, una cosa així com l’ “estructura lògica subjacent” que ha estat sempre present en les millors formulacions de la geografia de totes les èpoques (des d’Homer fins a l’actualitat) i que, en qualsevol cas, ha tingut sovint com a contrapunt antagònic la visió “estaticista” o “enciclopedista” de la realitat circumdant. Voldríem remetre’ns, en aquest punt, a un paràgraf de Pau Vila (d’un text publicat inicialment el 1922, en el qual l’autor comenta la situació dels estudis de geografia a Catalunya a la primeria del segle), com a resum explícit de la contraposició a què acabem de fer esment.

“La geografia, desgraciadament, no ha tingut conreadors a Catalunya (...). La nostra manca d’interès geogràfic ha fet que aquesta disciplina, dins tots els graus de l’ensenyament, servís uns conceptes i uns mètodes netament vuitcentistes. La vella geografia *de noms i de números* impera encara.”

(Vila, ed. 1978, p. 86) [La cursiva és nostra.]

En el mateix sentit s’expressa el geògraf francès Jean Brunhes, quan assenyala que “la geografia moderna s’adreça a la comparació i a la classificació dels fenòmens, i tendeix a ser una explicació en el sentit més ampli del mot (...) *No és pas un inventari, és una història. No és una enumeració, és un sistema.*” (Brunhes, 1947, p. 15) [La cursiva és nostra.]. I encara Vidal de la Blache va més enllà d’aquesta consideració quan especifica que és la noció d’*ordre* allò que pot permetre transcendir l’estadi simplement

“enumeratiu” del coneixement geogràfic i passar a un estadi “sistematitzador” i “explicatiu”:

“Se’ns permetrà considerar com a indiscutible, en principi, que la geografia ha de ser tractada a l’ensenyament com una ciència i no com una simple nomenclatura (...) Si aquest ensenyament s’entén com una nomenclatura (...), el millor mètode serà el millor memoràndum. Però per a la persona que pretengui, contràriament, tractar la geografia com una ciència, la qüestió canvia d’aspecte: *els fets s’aclareixen segons l’ordre amb el qual s’agrupen*. Quan se separa allò que s’hauria d’aproximar; quan s’uneix allò que més aviat s’hauria de separar, es trenca qualsevol relació natural: és aleshores impossible reconèixer el fil conductor que lliga els fenòmens dels quals s’ocupa la geografia, i que de fet constitueix la seva raó de ser científica.”

(Vidal de la Blache, 1888-1889, p.1) [La cursiva és nostra.]

Conseqüents amb el plantejament de la geografia que acabem d’esbossar en grans línies, considerem que una recerca com la que estem duent a terme ha de rebutjar, per principi, qualsevol aproximació a l’estudi de la relació entre els noms i el territori que signifiqui, en darrera instància, la construcció d’una simple taxonomia o d’un inventari de denominacions. Més enllà de qualsevol vel·leïtat en aquest sentit, el nostre compromís amb una geografia pluralista, integradora i fonamentada en unes bases rigoroses ens exigeix d’adoptar la noció de l’ “ordre subjacent”, tal com ha estat enunciada per Brunhes i Vidal de la Blache, com un principi metodològic irrenunciable.

2.1.2. La paraula, eina bàsica de la descripció i l’anàlisi geogràfiques

Hem tingut ocasió de veure que entre els noms i la geografia es dona una interacció permanent, l’abast de la qual és prou difícil de definir i precisar, a causa de la seva mateixa subtilesa. De fet, a pesar de la diversitat d’interpretacions que suscita la interrelació entre els noms i el territori, una cosa sembla innegable: que la *paraula* (o el *nom*, si ho preferim) és un mitjà necessari per a la tasca del geògraf, sigui quina sigui la dimensió significativa que es vulgui atorgar a aquest mitjà dins el propi discurs. A criteri nostre, la geografia de les darreres dècades s’ha caracteritzat, a nivell internacional, pel desenvolupament de branques molt diverses i, correlativament, de mètodes i tècniques d’estudi molt específics; però malgrat aquest desenvolupament temàtic i metodològic, la *paraula* continua sent en geografia un mitjà d’expressió fonamental. I això no ho

afirmem sense més ni més, sinó a partir d'una constatació elemental: que mentre la descripció i l'anàlisi del territori continuïn sent unes activitats (entre altres) pròpies del geògraf, la "paraula", i tot allò que faci referència al seu domini i la seva utilització, serà un instrument bàsic i insubstituïble dins el seu treball. Sobre aquesta qüestió, subscriu plenament allò que escrivia cinquanta anys enrere el geògraf francès Baulig, i que en el seu sentit essencial considerem que continua essent vàlid del tot:

"La descripció geogràfica recorre amb freqüència a la imatge visual, al mapa, al dibuix, a la fotografia, a la pel·lícula, gairebé es podria pensar que tracta d'enregistrar sons, músiques naturals, sorolls de la ciutat o de la fàbrica. *Però el seu mitjà d'expressió habitual segueix sent la paraula.* Es podrà observar que, a diferència de les geografies generals, la descripció regional no té vocabulari tècnic. *Utilitza el llenguatge de tothom, en certa manera perquè s'adreça a tothom, però també perquè invita el lector a una participació directa activant la seva memòria i la seva imaginació: més que descriure, tracta d'evocar.* En el seu grau de perfecció, la bellesa de la forma no fa una altra cosa que expressar la plenitud, la riquesa oculta del pensament (...). Arribats en aquest punt, la distinció entre art i ciència s'esvaeix del tot: de la mateixa manera que en determinats escrits filosòfics pensament i forma estan indissolublement units; o de la mateixa manera que en algunes obres pictòriques la puresa de la línia recorda les harmonies matemàtiques."

(Baulig, 1948, pp. 10 - 11) [La cursiva és nostra.]

Cal subratllar que un plantejament com l'exposat, i que hem insistit a voler compartir, no és privatiu d'una manera determinada d'entendre la geografia per part d'un autor o d'un grup d'autors concrets: més aviat creiem que aquesta manera de pensar i d'interpretar el coneixement geogràfic, amb una projecció que gosem qualificar com a universalista, apareix en autors de tots els països del món, i amb independència de l'evolució cronològica de la disciplina i de la respectiva filiació acadèmico-ideològica. Ens sembla significatiu, en aquest punt, referir-nos a un autor que va fer del llenguatge, i concretament de la terminologia geogràfica aplicada a les formes del paisatge físic, un dels seus eixos de reflexió: el nord-americà Carl Sauer. Aquest geògraf, que en un dels seus treballs teòrics més coneguts (*The Morphology of Landscape*, de l'any 1925) afirmava que "la terminologia popular és una garantia força fidedigna del significat de les formes" (2), defensà explícitament la conveniència d'aprofundir en l'estudi dels noms d'origen popular (tant els noms comuns com els noms propis) com a base per a la construcció d'una geografia rigorosa i sistemàtica:

“La geografia com a descripció explicativa de la Terra fixa l’atenció en la varietat dels trets distintius terrestres i els compara pel que fa a la seva distribució. D’alguna manera és sempre una *lectura* de la cara de la Terra. Els professionals no hi som perquè hàgim descobert una línia d’investigació o perquè coneguem alguna tècnica especial, sinó perquè els homes sempre han necessitat el saber geogràfic, l’han acumulat i l’han classificat. *Els noms que a nivell professional apliquem als elements o a les formes que identifiquem, o fins i tot als processos que descrivim, provenen generalment, i d’una forma lògica, de noms vulgars.* Nosaltres els organitzem en un vocabulari de més clara i més àmplia intel·ligibilitat. Sovint, els llenguatges de pobles primitius i els dialectes de les nostres mateixes cultures ens subministren termes més significatius que la llengua literària (...). A més d’anomenar categories geogràfiques, tant físiques com culturals, a partir de la llengua popular, aconseguim un coneixement retrospectiu de situacions del passat a partir de l’estudi de noms propis geogràfics. *En particular, el vocabulari geogràfic local i la toponímia de cada idioma formen un substrat de saber que encara ha de ser explotat, tant per a la identificació de varietats dels fenòmens que estudiem com per a visions culturals comparatives.*”

(Sauer, 1956, p. 290) [La cursiva és nostra.]

2.2. Els noms de lloc com a expressió de la relació home - territori

Dèiem a la introducció d'aquesta tesi que, com a principi metodològic, no volíem enquadrar el nostre estudi dins un camp predeterminat de la geografia (com ara "geografia general" o "geografia regional"). I ara mateix, en el marc d'un capítol que té com a objectiu aprofundir en el vessant geogràfic dels noms de lloc (i, en general, en la interrelació entre geografia i toponímia), és convenient remarcar-ho. En altres paraules: el plantejament global d'aquesta recerca -que en unes ocasions demana fer ús de conceptes i de categories d'anàlisi pròpies de la geografia general, i en unes altres adoptar mètodes de la geografia regional- ens porta a ser prudents i a adoptar una actitud epistemològica sincrètica i equidistant respecte a les dues grans perspectives esmentades de la geografia. D'altra banda, entenem també que un àmbit concret de recerca com els noms de lloc, que en si mateixos fan referència d'una forma indistinta a *fets de naturalesa física* i a *fets de naturalesa humana*, fa igualment aconsellable evitar preses de posició massa estrictes o tancades. En conseqüència, i de conformitat amb una actitud de fons com la que hem exposat, i que creiem que es pot qualificar de "relativista", hem volgut plantejar aquest capítol des d'una òptica prou àmplia com la que indiquem a l'enunciat: *Els noms de lloc com a expressió de la relació home - territori*. Es tracta d'un enunciat amb el qual sintetitzem les dues idees bàsiques que volem tractar en aquest epígraf: la idea de la "territorialitat" com a base genètica de qualsevol topònim, i la idea de la "diferenciació territorial" com a base de la diversificació toponímica.

2.2.1. La "territorialitat" com a base genètica del topònim

L'objectiu d'aquest epígraf és, essencialment, aprofundir en la noció de "territorialitat", entesa, tal com indiquem a l'encapçalament, com la *base genètica* del topònim: és a dir, com a "referent d'espai" o "fonament geogràfic" consubstancial a qualsevol nom de lloc. La *territorialitat* és una condició necessària per a poder parlar de topònim (sense un referent d'espai, el topònim perd la seva raó de ser), i manté tota la seva virtualitat amb independència de l'escala de referència: des de la perspectiva de la geografia, dos topònims relatius a àmbits territorialment molt dispars, com ara *Sibèria* (nom d'abast quasicontinental) o *el Parc de Samà* (nom d'una finca del terme municipal de Cambrils)

acompleixen una mateixa funció identificadora; tots dos es comporten funcionalment com a topònims, per més que les realitats geogràfiques a què fan referència no siguin comparables en sentit estricte.

Subratllem, doncs, que a l'efecte del nostre estudi la noció de "territorialitat" es refereix concretament al 'component' territorial d'un determinat fet o d'un determinat fenomen: és a dir, a la circumstància de "formar part de", "estar ubicat a" o "tenir relació amb" algun punt concret de la Terra (3). En aquest sentit, pensem que a nivell teòric la "territorialitat" es pot entendre tant amb caràcter constitutiu (una muntanya o un riu *són* territori), com simplement referencial (una casa o un camí *estan* en el territori). A nivell pràctic, però, que és el que ens interessa, creiem que aquesta distinció és irrellevant.

A la pràctica, referir-nos a la base territorial dels noms de lloc, com a noció essencial dins el nostre discurs, pot semblar un plantejament banal i tal vegada reiteratiu: per regla general, podem sobreentendre que el nom de lloc implica, necessàriament, un determinat "territori". Tot i això, sense negar aquesta evidència, pensem que és oportú, des del punt de vista de la reflexió geogràfica en general, remarcar la virtualitat conceptual del *territori* en una recerca com aquesta. No tan sols perquè per a nosaltres és un referent imprescindible, sinó també perquè pensem que és un concepte que, des de la geografia, cal reivindicar amb la màxima amplitud.

En aquest sentit, i a reserva de tractar la qüestió amb més detall als epígrafs successius, ens sembla avinent il·lustrar la consideració anterior (sobre la necessitat d'una "revaloració" del concepte de territori per part de la geografia actual) amb un apunt a propòsit de la situació de "desconcert epistemològic" que caracteritza la geografia, escrit pel geògraf anglès Monkhouse l'any 1978:

"El concepte i el camp d'estudi de la geografia han sofert canvis considerables, i difícilment es trobarà una definició (de geografia) que satisfaci tothom. La majoria accepta que el seu camp d'estudi comprèn la superfície terrestre, tant en la seva diferenciació territorial com en relació amb l'hàbitat de l'home. Fins a quin punt és una ciència de distribucions, una ciència física i humana, de les relacions d'àrees i espacials; fins a quin punt l'home i el seu medi són el seu eix d'estudi, i fins a quin punt l'estudi de la regió és el seu objectiu central, són temes de debat (...) S'ha considerat el camp d'estudi de la geografia de diverses maneres: la posició

tradicional és considerar-lo com la *diferenciació territorial*; és possible veure'l també en termes de *paisatge* natural i cultural (per exemple, C. Sauer), en termes ecològics, i en termes locacionals.”

(Monkhouse, 1978, article “geografia”, p. 213) [Els subratllats són de l'autor.]

Des del nostre punt de vista, el desdibuixament conceptual i epistemològic a què sembla apuntar avui dia el coneixement geogràfic, segons la caracterització que en fa Monkhouse, no és tan gran com pot semblar a primera vista. És evident que la diversitat de perspectives d'estudi que coexisteixen dins la geografia actual podria abocar a una desintegració de la disciplina (atès que cadascuna d'aquestes perspectives, de forma individualitzada, podria servir de base per reivindicar una “ciència” específica); però també és cert que seria perfectament defensable el plantejament contrari: si considerem que el factor *territori* (o, en altres paraules, la “territorialitat”) és el denominador comú de totes les perspectives descrites (sigui de l'anàlisi regional o de la diferenciació territorial, de l'estudi de les distribucions o de la relació home - medi, o bé de l'estudi del paisatge), podem arribar fàcilment a una conclusió “constructiva”. És a dir, que una ciència denominada *geografia*, construïda sobre la premissa de la integració de tots aquests coneixements, convergents en un àmbit d'espai determinat -i que convencionalment anomenem territori-, pot tenir plenament sentit i raó de ser.

Tot i això, no volem avançar-nos en les nostres conclusions. Fins aquest punt, hem tractat tan sols de plantejar la idea de la “territorialitat” com una opció vàlida de cara a estudiar fets que tenen lloc en el món, i a totes les escales. I entre aquests fets hi ha, precisament, els noms de lloc.

2.2.1.1. El territori com un “tot”. La geografia i el problema filosòfic del “tot” i les “parts”

El plantejament que acabem de fer sobre el “territori” com a marc de referència permanent té unes connotacions filosòfiques que convé no deixar de banda. En realitat, parlar del territori i dels elements que l'integren és equiparable al fet de parlar, en termes filosòfics, de la relació entre el *tot* i les *parts*. Per tant, en aquest punt, per més que els

nostres arguments pretenguin ser essencialment geogràfics, no ens podem sostreure al fet que fem referència a unes qüestions que tenen també una càrrega filosòfica indubtable.

D'altra banda, hem de tenir present també que la qüestió apuntada ha estat objecte de reflexions molt profundes per part dels autors que posen les bases de la geografia moderna; particularment, Kant i Humboldt. Per aquests motius, ens sembla convenient de referir-nos-hi abans d'introduir qualsevol altre argument.

Centrem-nos, d'una banda, en el geògraf i filòsof Immanuel Kant (4). Per a aquest autor, la clau de la qüestió està a concebre el "tot" com un *sistema*, més que no pas com el resultat de la suma de les parts:

"El món és el substrat i l'escena en el qual opera el joc de les nostres destreses. És el nivell en el qual el nostre coneixement s'adquireix i s'aplica (...). A més, hem d'entendre els objectes de la nostra experiència com un tot, de manera que el nostre coneixement no formi un conglomerat sinó un sistema: en un sistema, el tot és abans que les parts, mentre que en un conglomerat són primer les parts." (5)

(May -citant Kant-, 1970, p. 257) [La cursiva és nostra.]

Al seu torn, Alexander von Humboldt -autor que Nicolás Ortega considera, al costat de Carl Ritter, com a fundador d'allò que ell anomena la "tradició geogràfica moderna" (6)-, a les pàgines introductòries del primer volum del *Cosmos* ens dona unes pautes complementàries per abordar, sense perdre de vista els fonaments apuntats per Kant, la comprensió de la interrelació entre el "tot" i les "parts" com dos conceptes complementaris i plenament oberts a la subjectivitat; és a dir, a la participació activa de l'observador (o "subjecte que coneix"):

"La Naturalesa, considerada mitjançant la raó -és a dir, sotmesa en conjunt a l'acció del pensament-, és la unitat en la diversitat dels fenòmens, l'harmonia entre les coses creades i que es diferencien per la forma, per la constitució i per les forces que les animen; és el Tot mogut per un alè de vida. L'assoliment més important d'un estudi racional de la Naturalesa és arribar a captar la unitat i l'harmonia que hi ha dins aquesta immensa acumulació de coses i de forces; arribar a assumir amb el mateix interès tant els resultats de les descobertes dels segles pretèrits com els resultats de les investigacions d'avui dia, i ser capaç d'analitzar els trets bàsics dels fenòmens sense deixar-se arrossegar per la seva massa. (...)

“L'intent de descompondre la màgia del món físic en els seus diversos elements comporta grans riscos, perquè el caràcter fonamental d'un paisatge i de qualsevol quadre de la Naturalesa deriva de la simultaneïtat d'idees i dels sentiments que suscita en l'observador. El poder de la Naturalesa es manifesta, per dir-ho d'alguna manera, en la connexió d'impressions, en la unitat de sentiments i d'emocions que es produeixen d'una forma simultània. Si se'n volen detectar els orígens parcials, caldrà descendir mitjançant l'anàlisi a la individualitat de les formes i a la diversitat de les forces...”

(Humboldt, 1874, I, pp. 2-3)

Aquesta “obertura” vers la subjectivitat, aquesta consideració del subjecte com a figura protagonista en el procés de coneixement -veritable “principi” i “final” del procés-, s'inscriu del tot dins les coordenades del romanticisme, moviment dins el qual cal situar les aportacions geogràfiques tant de Humboldt com de Ritter. I la invocació a la subjectivitat, dins aquest context, no es fa des de plantejaments limitats o parcials, sinó en el sentit de posar en joc les capacitats del subjecte en tota la seva amplitud. Com ha assenyalat Nicolás Ortega, “la concepció romàntica del coneixement és inseparable de la subjectivitat (...). I no només hi prenen part la raó i la intel·ligència: també cal posar en joc el sentiment, la imaginació o la capacitat creadora, que esdevenen per al romanticisme vies de coneixement, de comprensió i d'estudi de les coses” (Ortega, 1990, p. 40).

Des de la perspectiva d'un coneixement de gran espectre com la geografia, la idea filosòfica del *tot* posada en un primer pla pel romanticisme es converteix en una idea clau, en la mesura que la pretensió bàsica dels geògrafs romàntics és explicar el món d'una forma unitària i coherent. Novament recorrem a paraules d'Ortega per a explicitar-ho:

“L'estudi geogràfic ha de fer intel·ligible l'ordre de l'univers, descobrir el conjunt de relacions (...) que permeten entendre unitàriament la realitat. La geografia està interessada a conèixer, en paraules de Humboldt, el ‘tot animat per una onada de vida’, un tot que expressa ‘la unitat en la diversitat dels fenòmens’ i l’ ‘harmonia entre les coses creades’. *Es tracta de comprendre els nexos que permeten veure la realitat geogràfica com una unitat analògica, sense dissociar els lligams existents entre les parts que la componen*”.

(Ortega, 1990, p. 40) [La cursiva és nostra]

En qualsevol cas, aquesta idea del *tot* no fa referència a una “entitat” exterior a l’home, sinó que, necessàriament, l’ha d’incloure:

“L’home forma part d’aquesta unitat geogràfica, que participa de l’ordre del Tot romàntic. Entre l’home i allò exterior a ell -la terra, la naturalesa, el medi geogràfic- hi ha una relació profunda i contínua. No és només un lligam material, biològic o ecològic: afecta també les seves qualitats interiors. L’home és solidari d’un ordre natural que li pertany plenament; que li pertoca com a ésser viu, però que alhora el compromet en termes intel·lectuals, ètics i estètics”.

(Ortega, 1990, p. 40).

És important de fer ressaltar, en el context descrit -i reprement, en aquest punt, l’argumentació que fèiem a l’inici de l’epígraf- que aquesta consideració integradora i omnicomprendiva del saber geogràfic no és exclusiva d’una visió o d’un plantejament generals de la geografia, sinó que s’estén de forma indistinta als plantejaments particulars o regionals d’aquest coneixement: “La consideració del ‘tot’ és compatible amb la de les diferents ‘parts’ (...) que és possible distingir en el seu si. Des d’aquesta perspectiva la geografia és, en definitiva, articulació unitària d’unitats articulades. El nivell general i el nivell regional es presenten i entenen com a manifestacions complementàries i inseparables de la unitat geogràfica” (Ortega, 1990, p. 41).

2.2.1.1.1. Els noms de lloc en relació amb el problema del “tot” i les “parts”

L’estudi dels noms de lloc, com a tal estudi, no és aliè al rerefons filosòfic de la qüestió de la interrelació entre el “tot” i les “parts”, que, al seu torn, i com hem tingut ocasió de veure, és una qüestió epistemològica fonamental en la concepció de la geografia tant de Kant com de Humboldt. I no hi és aliè perquè, per a l’estudi dels noms, és perfectament factible preguntar-se si això que constitueix el seu objecte de recerca (els noms) constitueix un “sistema” o bé si es tracta simplement d’una “suma de parts”. I gosaríem dir, seguint el fil conductor dels arguments aportats en el darrer epígraf, que tot dependrà de la pròpia actitud del subjecte cognoscent. De la mateixa manera que no es pot considerar que l’espai es trobi segmentat en un nombre fix i predeterminat de “llocs”, els noms tampoc no es poden interpretar com un inventari rígid i tancat, i susceptible de ser descompost d’una forma mecànica. La idea d’ “articulació d’unitats” proposada per

Ortega, i a la qual ens referiem a l'epígraf anterior, creiem que pot ser vàlida per a enquadrar l'estudi dels noms de lloc dins el marc del coneixement geogràfic: es tractaria, des d'aquesta perspectiva, de partir de la base que un determinat nom pot ésser estudiat en si mateix, però també com una unitat inserida ("articulada") en un conjunt superior, sense que l'existència d'aquests dos nivells d'anàlisi impliqui la negació de l'un per l'altre. Seria, a la pràctica, una cosa així com l'aplicació de la idea d' "escala cartogràfica" als diversos plans de la realitat: el fet d'aplicar una determinada escala d'anàlisi implica considerar unes variables específiques respecte d'aquella realitat; en canviar d'escala, prescindim d'aquelles variables en favor d'unes altres, però això no vol dir que les primeres quedin invalidades o superades per les segones. Senzillament, hi ha una autonomia funcional que fa que, a cadascuna de les escales, les respectives variables es converteixin en una representació global (i vàlida per si mateixa) de la realitat.

2.2.1.2. El punt de vista de la geografia regional

Si hem posat sobre la taula la qüestió del problema filosòfic del "tot" i de les "parts", i hem fet un èmfasi específic en el caire que pren aquest problema des del punt de vista de la geografia (i, en particular, en plantejar-nos la significació geogràfica dels noms de lloc), és perquè pensem que la qüestió del coneixement del món -objecte final de la geografia- no és en absolut aliena a un debat que ha preocupat els pensadors de tots els temps. La relació entre el "tot" i les "parts", entre allò que és "unitari" i allò que és "divers", és una qüestió present també en els plantejaments de nombrosos geògrafs, i particularment dels inserits dins l'enfocament regionalista. Com assenyalen Gómez, Muñoz i Ortega, es tracta d'una actitud intel·lectual afavorida per la incorporació a la geografia de les perspectives filosòfiques intuicionistes o vitalistes, i en particular, del pensament de Henri Bergson (7); un pensament en el qual la *intuïció* és ponderada com la facultat intel·lectual fonamental (8):

“Perquè el pensament bergsonià considera, entre altres coses, que només la intuïció permet captar la ‘combinació indefinible d’allò múltiple i d’allò unitari’, i captar la veritat particular de ‘les existències individuals’; en canvi, el pensament positiu presenta la realitat analíticament parcel·lada, o bé, en altres casos, quan tracta d’elevant-se mitjançant l’abstracció cap a la generalització, i ‘creu que s’encamina cap a la unificació de les coses’, en realitat ‘actua per extinció gradual de la llum

que feia ressaltar les diferències entre els matisos, fins a confondre'ls del tot en una foscor comuna”.

(Gómez, Muñoz, Ortega, citant Bergson, 1982, p. 67)

La valoració de la intuïció com a eina bàsica per al coneixement geogràfic no s'ha d'entendre com una possibilitat metodològica més, a sumar a totes les altres, sinó que, d'acord amb els arguments que aporten els tres autors acabats d'esmentar, comporta una “forma general” d'entendre la geografia en la qual aquest saber és concebut més com un *art* que no com una *ciència* (9); d'una manera prou explícita, la qüestió és resumida al paràgraf següent:

“La influència bergsoniana pren, a més, una importància particular en el si d'una perspectiva regional francesa cada cop més propensa a entendre la seva pròpia pràctica cognoscitiva com un *art* dedicat a *evocar* descriptivament la *vida* de les regions. D'aquesta manera pot arribar Pierre Birot a afirmar (...) que ‘si les geografies generals físiques i humanes són ciències naturals, (...) la geografia regional és un art que tendeix a evocar autèntiques individualitats’.”

(Gómez, Muñoz, Ortega, 1982, p. 68) [La cursiva és dels autors.]

De fet, la circumstància que la perspectiva geogràfica regional mostri una particular afinitat per abordar allò que globalment podem anomenar la “complexitat del territori” (o bé, d'acord amb les paraules citades de Bergson, “la combinació indefinible d'allò múltiple i d'allò unitari”) fa que, a l'efecte de la nostra recerca, valgui la pena parar-hi una atenció particular. No ens passa per alt, en aquest sentit, que en el context internacional de la geografia, “després d'una etapa d'abstracció i d'una certa desorientació, els geògrafs tornen a allò concret; deixen l'espai abstracte per aterrar al territori, un territori que té accidents geogràfics i els topònims que utilitzem per a nominar, delimitar i analitzar l'espai geogràfic” (Oliveras, 1992, p. 531). I, d'altra banda, no perdem de vista que Nicolás Ortega assenyala que “la geografia regional parteix d'una voluntat epistemològica que, en voler explicar i comprendre les coses, no pot donar-se per satisfeta si només freqüenta una sola via cognoscitiva; explica -científicament- quan actua, però això no vol dir que renunciï a comprendre el significat del món” (Ortega, 1990, p. 46).

Sobre l'anomenada perspectiva regional ens interessa, particularment, fer unes consideracions en relació amb allò que s'ha qualificat com el seu "nucli vertebrador": el concepte de *regió*. Aquest concepte, definit genèricament com una "àrea de la superfície terrestre diferenciada per les seves característiques específiques" (10), ha suscitat sovint entre els especialistes problemes d'interpretació; però no pas en relació amb l'essència del concepte, sinó en relació amb les seves variants o derivacions (11). A nosaltres, en la tessitura de l'estudi dels noms de lloc, ens interessa d'una forma molt especial aquest concepte perquè el creiem equiparable, en el pla del territori, al concepte lingüístic del "camp semàntic": des d'aquesta òptica, no pensem que estigui fora de lloc considerar la *regió* com un "àmbit espacial al qual uns trets determinats doten d'una individualitat concreta, expressada a través d'un nom (propi) específic". Diríem que és una caracterització conceptual que fa una atenció prioritària a la *cohesió interna* d'aquest àmbit espacial; cohesió interna que, d'acord amb els arguments que aporta Vilà Valentí, es manifesta en tres plans o nivells (12):

- a) Una *homogeneïtat* que confereixi personalitat o originalitat geogràfica a l'àmbit en qüestió.
- b) Una certa *uniformitat* d'aspectes de conjunt.
- c) Una *unitat* derivada de l'especial combinació dels factors físics, biogeogràfics i humans (13).

D'una forma resumida, els arguments que hem anat desenvolupant al llarg d'aquest epígraf els podem expressar en la proposició següent: la geografia és un coneixement implicat específicament amb el territori; dins el camp general de la geografia, la perspectiva anomenada "regional" (perquè té la *regió* com a concepte clau) porta aquesta implicació al grau de desenvolupament més alt possible (14). En conseqüència, i atesa la importància que té el "factor territori" en toponímia, podem concloure que els conceptes, els mètodes i les categories d'anàlisi propis de la geografia regional poden ser d'una gran utilitat en la recerca toponomàstica.

2.2.1.2.1. Geografia regional i percepció del territori

Un dels àmbits de la recerca en geografia regional on s'ha posat de manifest d'una forma més evident la relació entre el territori i la toponímia és el de la detecció i identificació d'àrees diferenciades (dites habitualment "regions"). Diguem-ho d'una altra manera: l'estudi geogràfic regional, entès a la manera clàssica, ha tingut en allò que podríem anomenar la "identificació dels territoris" (més petits o més grans) una de les seves facetes més habituals i més conegudes. D'aquesta pràctica se n'ha derivat una certa propensió, per part del geògraf regional, a expressar (tant en el pla de la reflexió teòrica com al nivell de la cartografia) la seva opinió sobre els "límits idonis" d'un determinat territori, com també sobre les discordances que sovint es donen, dins un mateix àmbit espacial, entre la seva delimitació merament física i la que té en compte també altres aspectes, com ara els històrics, els políticoadministratius o els culturals. Sense anar més lluny, obres clàssiques de la geografia regional catalana com ara *La Cerdanya* de Pau Vila (1926), *La Plana de Vic*, de Gonçal de Reparaz (1928) o *El Priorat. L'extensió de la comarca natural*, de Josep Iglésies (1930), han dedicat algun apartat -en alguns casos, com el de l'obra d'Iglésies, gairebé la major part de l'obra- a la qüestió específica de la delimitació, entesa com un dels problemes més rellevants a elucidar. I això, com a geògrafs, no ens estranya: discutir o reflexionar sobre els límits d'un territori concret, més enllà dels aspectes merament anecdòtics, és acarar-se a un problema d'una transcendència filosòfica innegable; és, en el fons, plantejar-se la relació entre "continent" i "contingut" respecte a una determinada cosa. Es podria dir que preguntar-se sobre un territori i els seus límits és interrogar-se sobre la seva essència més íntima; una cosa així com la "raó de ser" de l'àmbit en qüestió.

En qualsevol cas, la qüestió apuntada té una transcendència pràctica que va molt més enllà del nivell de la "percepció (subjectiva) del territori", que és bàsicament el que ara ens interessa tractar. Afinant una mica més, podríem dir que aquesta qüestió té una dimensió política especialment rellevant, que ha estat objecte d'estudi per part de la geografia política i que, des d'aquesta perspectiva concreta, ha donat peu a l'elaboració d'un concepte específic: el de "consciència territorial". Per veure fins a quin punt aquest concepte té similituds amb el de "percepció del territori", transcrivim a continuació la

definició que fa Henri Dorion de la “consciència territorial”, des de l’òptica -insistim- de la geografia política:

“La *consciència territorial* és bastant més que una relació de coneixença entre el territori i el seu ocupant, tot i que aquesta relació en constitueix sovint un prerrequisit. La *consciència territorial* expressa la mesura en què s’assumeix, pels membres d’un grup, pel conjunt d’aquest grup i per l’autoritat que el dirigeix, la identificació de tal grup amb un territori donat.”

(Dorion, 1972, p. 517) (15)

Tot i la independència que hi ha, doncs, entre els dos conceptes esmentats -força relativa, val a dir-ho, si ens atenim a la definició transcrita-, val la pena de notar que l’un i l’altre concepte poden resultar distorsionats per allò que se sol anomenar les “interferències políticoadministratives”; és a dir, pels diferents nivells d’estructuració políticoadministrativa del territori que a vegades condicionen seriosament la percepció de les realitats geogràfiques (i, eventualment, la formació d’unes determinades “consciències territorials”) (16). Per aquest camí pot arribar a sorgir, si se’ns permet l’expressió, una veritable “esquizofrènia geogràfica”: una cosa així com una “visió escindida” del territori, arrelada en la impossibilitat de conciliar la *realitat territorial* amb la *realitat políticoadministrativa* (la primera, caracteritzada per una “lògica interna” que facilitaria la seva percepció com una “unitat natural” i permetria el sorgiment d’una denominació específica; la segona, caracteritzada per la seva vigència com a estructura política reconeguda).

A criteri nostre, la consciència d’un possible conflicte entre la realitat geogràfica (tal com és percebuda) i la seva configuració políticoadministrativa explicaria, en el procés de discussió de la divisió comarcal catalana dels anys 30, la insistència de Pau Vila a buscar fórmules integradores d’organització territorial (17). Insistència que queda prou explícita en alguns dels seus escrits a propòsit de la dita divisió:

“Entenem que s’han d’agermanar les divisions políticoadministratives amb els fets naturals i humans que donen fesomia pròpia a un territori, i que hem de presentar-los relligats per un nom popular i, a manca d’aquest, amb el més adient possible a les terres delimitades.”

(Vila, ed. 1979, p. 98)

“(…) noves realitats en l’esdevenidor no deixaran d’imposar delimitacions més ajustades a les necessitats que es presentin. Volem dir amb això que cap divisió que es faci serà immutable, com no ho han estat en el temps les demarcacions d’aquesta índole; i és deguda a aquesta variabilitat de termenals la dificultat que trobem en voler definir les comarques tradicionals o històriques.”

(Vila, ed. 1979, p. 102)

En el mateix sentit, pensem que val la pena reportar unes consideracions d’un altre autor clàssic, Omalius d’Halloy, escrites el 1835 a propòsit de la interacció entre els noms, el territori i les “interferències políticoadministratives”. Unes consideracions que creiem que, d’alguna manera, compendien tot allò que hem tractar d’exposar i de raonar al llarg d’aquest epígraf:

“(…) perquè si una denominació no emparada per cap disposició del poder ha pogut establir-se o mantenir-se tan sols a través de l’ús popular, és que satisfà una necessitat, en el sentit de proporcionar un mitjà de designació més fàcil o de formular una divisió més natural que la consagrada per les denominacions o les demarcacions polítiques.”

(Omalius d’Halloy, citat per Faucher, 1941, p. 292)

2.2.1.3. Una aportació específica: la “geografia del lloc”

Volem referir-nos ara a una perspectiva particular de la geografia moderna, que ha estat qualificada con la “geografia del lloc” (18) i que, tot ser concebuda de forma independent al corrent regionalista, té una implicació molt directa amb el territori i unes connexions indubtables amb la reflexió sobre la territorialitat que hem desenvolupat a les pàgines precedents. Pròpiament, es tracta d’una perspectiva arrelada de bon principi a la geografia anglosaxona, i que comença a prendre cos i a desenvolupar-se conceptualment a partir dels anys 60, com una de les branques d’un corrent geogràfic més ampli que ha estat conegut amb el nom de *geografia humanista* (19). Un dels noms que ha destacat dins aquest corrent ha estat el de la geògrafa irlandesa Anne Buttimer, que en un dels seus articles dedicat a aquest tema ha fet una reflexió que creiem molt precisa sobre la significació i el sentit del *lloc*:

“Les significacions atribuïdes al ‘lloc’ tenen dimensions molt diverses: simbòliques, emocionals, culturals, polítiques i biològiques. Per regla general, la gent no té solament una concepció intel·lectual, imaginària i simbòlica del ‘lloc’, sinó que també s’estableixen amb ell unes associacions personals i socials basades en esquemes d’interacció i afiliació. Com molts altres éssers de la biosfera, els humans desenvolupem també unes pautes de territorialitat molt clares.”

(Buttimer, 1980, p. 168)

En el context de la geografia catalana, una de les aportacions més rellevants a l’estudi del lloc, des de la perspectiva referida de la ‘geografia humanista’, ha estat la de Joan Nogué. En particular, en el seu documentat estudi sobre el paisatge de la Garrotxa (20), Nogué fa esment dels principals autors del món anglosaxó que han reflexionat sobre el tema, entre els quals destaca els noms de Tuan, Relph i Godkin. A partir dels seus arguments, Nogué arriba a dues conclusions que creiem significatives: d’una banda, que “els *llocs* tenen clarament una dimensió existencial; donen caràcter a l’espai, l’‘humanitzen’ “ (Nogué, 1985, p. 50); d’altra banda, que “el *lloc* no té escala. La casa, la plaça, el poble, la comarca o la regió on es viu poden esdevenir *llocs*, després d’un temps determinat de freqüentació, d’interacció, de coneixement íntim” (Nogué, *Ibid.*, p. 51). A més, tot remetent-se en particular a Relph, explora els conceptes (contraposats) d’*exterioritat* i *interioritat existencials*, bàsics a l’hora de considerar la particular relació de l’ésser humà amb l’espai; el primer al·ludiria més aviat a una relació distant, externa i escassament implicada de la persona amb el “lloc”, mentre que el segon faria referència a una veritable ‘comunió’ (21) entre el “subjecte” i el seu entorn:

“La interioritat existencial és la més íntima experiència, allò que ens permet comprendre per què el lloc pot ser una dimensió essencial de la vida i de l’experiència humanes. La interioritat existencial és una immersió total en el lloc... La persona es converteix en part del lloc i aquest en part de la persona.”

(Relph, citat per Nogué, 1985, p. 52)

Finalment, un altre aspecte del treball de Nogué que ens ha cridat l’atenció, dins la seva reflexió general sobre el sentit del *lloc*, és la referència a la perspectiva semiològica; en concret, a allò que l’autor anomena l’ “antropomorfisme del paisatge”:

“El vocabulari, el lèxic que fem servir per referir-nos al paisatge és sovint anatòmic: paisatge esquelètic, descarnat, engorjat, escabellat (camps de blat), un coll, el peu de la muntanya. Per altra part, l’espectador del paisatge estableix sovint certes associacions paisatge/cos: duna de sorra i pit de dona, determinades formes rocoses o pics amb el penis masculí (cas de l’illot ‘Carall Bernat’ de les illes Medes o del ‘Carall Bernat’ de Sant Llorenç del Munt (...)), pedres i penyes amb formes i siluetes de cares (...). Analitzant aquestes associacions, o simplement la toponímia, hom pot distingir clarament quins paisatges estan més afectats de ‘feminitat’ i quins de ‘virilitat’ “.

(Nogué, 1985, p. 61)

Respecte d’aquesta darrera aportació, volem remarcar tan sols el gran interès que podria tenir una anàlisi en profunditat de les correlacions que l’autor esmenta, partint dels materials lingüístics i etimològics de què avui es disposa (si més no, al nivell de la llengua catalana), i sobretot tenint en compte el gran llegat de Joan Coromines. Més endavant, i sobretot al capítol tercer, tindrem ocasió d’estendre’ns una mica més sobre aquesta qüestió.

Ens hem estat referint a la importància que ha tingut la noció de *lloc* dins el corrent de la geografia humanista, però no voldríem tancar aquest epígraf sense fer-nos ressò d’algunes interpretacions més àmplies que s’han suscitat sobre aquest concepte, dins del panorama general de la geografia. En particular, un autor com Abel Albet ha plantejat una reconsideració -que creiem molt interessant i que subscriu plenament- sobre el concepte de *lloc*, des d’una perspectiva oberta i inserida, específicament, en el context de la tradició geogràfica catalana:

“Vist des d’una perspectiva catalana, i ja sigui degut a les especials circumstàncies socials, polítiques i econòmiques viscudes al nostre país des de començaments de segle o bé a la indiscutible influència exercida pel mestratge de Pau Vila, el cert és que tant la producció geogràfica com la didàctica feta a Catalunya mai no han perdut l’excelsionisme, la sensibilitat pel lloc, fins al punt que l’extensa producció d’estudis locals i comarcals ha esdevingut un notable i valuós patrimoni científic, cultural i intel·lectual d’aquest país. (...) A Catalunya, doncs, la recerca geogràfica ha inclòs sempre la dimensió local, comarcal, metropolitana, no només perquè han estat les realitats geogràfiques més directament conegudes i viscudes, els territoris més necessaris, els espais de lluita i conflicte, sinó perquè sempre ha

existit una profunda i decidida preocupació abstracta per la dimensió local (...). *En general aquest interès pel que succeeix a escala local no ha esdevingut un tractament simple i localista (...), ans ha estat una anàlisi meditada, documentada, contextualitzada.*”

(Albet, 1991, pp. 7-8) [La cursiva és nostra.]

En qualsevol cas, tot i les consideracions fetes al llarg de l'epígraf sobre l'interès que pot tenir l'aprofundiment en la noció de *lloc* (i sobre la perspectiva *local* en general), no ens passen per alt els problemes i les dificultats que pot comportar un tal estudi, i, molt en particular, els problemes que es poden derivar d'una operació com el canvi d'escala. Compartim amb Joan Nogué allò que indicàvem més amunt, que “el lloc no té escala”; però també pensem que l'estudi del lloc a una escala, per exemple, internacional, és extraordinàriament problemàtic, tant a nivell metodològic com conceptual. En aquest sentit, coincidim també amb l'autor quan, a propòsit d'una reflexió sobre els aspectes territorials del nacionalisme, remarca les greus dificultats que pot significar per al geògraf abordar amb profunditat i amb amplitud de mires una qüestió tan complexa com aquesta. Unes dificultats que el porten a concloure que, després de tot, és imprescindible assumir el repte:

“Definitivament, la comprensió de les complexes dinàmiques territorials i socials del món contemporani -entre elles els nacionalismes- passa per la comprensió d'aquesta dicotomia -aparentment contradictòria- entre internacionalisme i localisme.”

(Nogué, 1993, p. 196)

2.2.2. La “diferenciació del territori” com a qüestió clau

Després d'haver examinat les diverses implicacions de la idea de “territorialitat”, ens proposem abordar, en aquest apartat, l'altre vessant de la relació home-territori que, d'acord amb el que dèiem a l'inici del capítol, hem considerat com a fonamental (sobretot, en la mesura que té un reflex important al nivell dels noms geogràfics i de la toponímia): la qüestió de la “diferenciació del territori”.

De tota manera, més que tractar la qüestió des d'un esquema d'anàlisi convencional, i partint de la base que fins ara ja hem fet algunes referències sobre aquest tema concret,

hem cregut avinent una reflexió sobre el significat de la “diferenciació del territori” basant-nos en les idees de tres autors: Carl Sauer, Paul Vidal de la Blache i Richard Hartshorne. Tots tres hi han incidit i hi han aportat un punt de vista propi, de forma que hem cregut imprescindible oferir en aquest estudi una visió crítica de la seva opinió. A la pràctica, ens ha semblat adient tractar-los amb independència de la cronologia i de la filiació nacional o acadèmica de cadascun; bàsicament, prenem com a fil conductor la complexitat progressiva dels seus arguments. De Sauer ens interessa, aquí, la correlació que estableix entre el procés d’observació humana i la diferenciació del territori. De Vidal, la interacció entre diferenciació territorial i toponímia. De Hartshorne, finalment, la interpretació d’aquestes mateixes qüestions des d’una perspectiva filosòfica, i, particularment, epistemològica.

2.2.2.1. El plantejament de Carl Sauer

El nord-americà Carl Sauer ha passat a la història de la geografia com un dels impulsors de la denominada ‘geografia cultural’; és a dir, una manera d’entendre el coneixement geogràfic en què el *paisatge* no és simplement la “fèsonomia externa de la Terra”, sinó que esdevé, a través del temps, un reflex directe de l’acció de l’home, un testimoni privilegiat de l’empremta humana (considerada en termes “culturals”, en el sentit més ampli i més obert d’aquesta expressió). En aquest context, la qüestió genèrica de la “diferenciació territorial” és una preocupació present amb caràcter recurrent al llarg de la seva obra. El plantejament essencial de Sauer, respecte d’això, queda resumit en un fragment d’un text seu en què al·ludeix a allò que considera que ha de ser la tasca essencial del geògraf: “Bé de forma individual, bé en grup, tractem d’explorar la diferenciació i la interrelació dels aspectes de la Terra.” (Sauer, 1956, p. 292).

Per a Sauer, el procés d’*observació* és la clau d’allò que podríem anomenar la “percepció geogràfica”: és a dir, el procés de “lectura” de l’espai que en determinades circumstàncies qualsevol persona pot aprendre a desenvolupar i que, en darrera instància, és una activitat essencial en la tasca del geògraf. En paraules de Sauer, seria una cosa així com *mirar i pensar allò que hi ha al paisatge*:

“La inclinació geogràfica consisteix fonamentalment a mirar i a pensar allò que hi ha al paisatge; és a dir, allò que s’ha anomenat tècnicament el contingut de la superfície de la Terra.”

(Sauer, 1956, p. 289)

Per a Sauer, el procés d’observació es fonamenta en allò que ell anomena l’*ull morfològic*, que defineix com “una atenció crítica i espontània cap a les formes i els patrons”; una atenció que, en qualsevol cas, permet “la identificació i la comparació geogràfiques” (Sauer, 1956, p. 289). Es tracta d’una qualitat que aquest autor insisteix a considerar com a potencialment present en qualsevol ésser humà; i, d’acord amb els seus arguments, el desenvolupament d’aquesta qualitat estaria molt lligat amb el sentit de supervivència de la pròpia espècie:

“Aquest estímul mental mitjançant l’observació d’allò que compon l’escena arrenca segurament d’un primitiu instint de supervivència, quan un tipus d’atenció similar significava poder evitar el perill, la necessitat, el risc de perdre’s. A l’època en què feia treball de camp en àrees endarrerides de Mèxic vaig aprendre a acceptar amb confiança la competència en geografia i en història natural dels guies nadius. Sabien com interpretar la configuració del terreny, tenir un mapa al cap, adonar-se de qualsevol petit canvi en l’escena. Normalment eren capaços d’identificar les plantes i no solien equivocar-se en l’agrupació sistemàtica i en l’associació ecològica.”

(Sauer, 1956, p. 289)

L’autor conclou el raonament argumentant els punts en comú que tenen la geografia i la història natural, en el sentit que l’una disciplina i l’altra comparteixen l’esmentat “*ull morfològic*”, per part de l’observador, com a pauta metodològica; un procés encaminat, al cap i a la fi, a la determinació d’allò que ell anomena les “diferències significatives”, considerades com un dels fonaments del coneixement humà:

“La geografia i la història natural estan sens dubte relacionades per la seva forma d’observació. Moltes de les coses que l’una i l’altra identifiquen i comparen s’escapa a l’anàlisi quantitatiu. Les espècies no es reconeixen per mesures, sinó pel criteri de les persones que tenen prou experiència a l’hora de detectar les seves diferències significatives. Una aptitud innata per enregistrar diferències i similituds s’afegeix a una curiositat desperta i a la capacitat de reflexionar amb rapidesa sobre el significat de la similitud i de la diferència.”

(Sauer, 1956, p. 289)

2.2.2.2. El plantejament de Vidal de la Blache

Passem a continuació a examinar críticament les consideracions de Vidal de la Blache a propòsit de la qüestió, i a verificar els paral·lelismes i les analogies dels seus arguments amb els de Sauer. Una vegada més prenem com a referència el text de Vidal citat abans (Vidal de la Blache, 1888 - 89) (22); la raó de la tria és ben simple: pensem que és un text que, tot i la seva brevetat, condensa d'una manera explícita i clara la posició i les idees de l'autor respecte al tema que estem desenvolupant. Concretament, com tindrem ocasió de subratllar, explicita el seu criteri en relació amb la *diferenciació del territori* - entesa, a la manera de Sauer, com a fonament de la percepció i del coneixement geogràfic-, i en relació amb el paper del geògraf com a persona capaç de captar aquestes diferències i d'elaborar-les intel·lectualment en un discurs coherent. Però deixem que sigui el mateix autor qui ens introdueixi en la qüestió:

“La geografia no és precisament una ciència de llibres; demana també la col·laboració de l'observació personal. Només en serà un bon mestre aquell qui uneixi un cert interès d'observació personal a les coses que hagi de descriure. La naturalesa, en la seva varietat inexhaurible, posa a l'abast de cadascú els objectes d'observació, i es pot garantir als qui es dediquen a això menys esforç que no pas plaer.”

(Vidal de la Blache, 1888-1889, p. 4)

Per a Vidal, el concepte geogràfic genuïnament expressiu de la diferenciació del territori és el de *país* (23). Aquest és el concepte sobre el qual construeix els seus arguments principals, en tractar sobre la qüestió. I és, en qualsevol cas, un concepte imprescindible per al geògraf, en la mesura que l'observació de les diferències entre un *país* i un altre constitueix, genèricament, un pas obligat en el procés d'elaboració del coneixement geogràfic. Per a Vidal, d'altra banda, no es tracta d'un concepte merament teòric, d'una elaboració doctrinal: un *país* és un territori físicament diferenciat, i aquesta diferenciació ha estat captada des d'un primer moment per la persona que *viu* en aquest *país*, i que li ha donat un nom que ha servit per a identificar-lo i per a distingir-lo respecte dels altres *països* limítrofs. D'ací ve, seguint el raonament vidalià, la profunda imbricació que es dona entre el *país* i els *noms del país*; una imbricació que, fent un senzill canvi d'escala,

és equivalent a la que es dona entre els “llocs” i els respectius “noms de lloc” (24).

Vegem-ho a través dels fragments que transcrivim tot seguit:

“Entre Étampes i Orléans travessem en tren un país anomenat la Beauce; fins i tot sense baixar del vagó podem distingir alguns trets del paisatge: un terreny indefinidament pla, sobre el qual es disposen els camps de conreu, més aviat allargassats; un terreny, d'altra banda, amb molt pocs arbres i gairebé sense rius (durant 65 quilòmetres no se'n travessa cap). I sense cases aïllades, ja que tots els habitatges estan concentrats en nuclis de població més petits o més grans.

“Quan travessem el Loira trobem, al sud, un país igual de planer, però d'un terreny de color diferent, en el qual abunden els boscos i els aiguamolls: és la Sologne. A l'oest de la Beauce, entre les fonts del Loira i de l'Eure, hi ha un país accidentat, verdejant, parcel·lat mitjançant tanques i fileres d'arbres, amb cases disseminades per tot arreu; es el Perche. Entrem a Normandia. Si, en el departament del Sena Inferior estant, examinem els dos districtes contigus de Yvetot i Neufchâtel, *quines diferències! Al primer districte tot és terreny pla, camps de cereal, granges amb el seu terreny delimitat per grans arbres, horitzons immensos. Al segon districte, en canvi, no es veu altra cosa que petites valls i camps de pastura. Hem passat del país del Caux al país de Bray (...)*

“A vegades no és només un país, sinó *una sèrie contínua de països designada pels habitants amb un nom que fa evident a l'observador l'analogia dels seus caràcters*. Per exemple, entre Caen i Le Mans se succeeixen, de nord a sud, una Campagne de Caen, una Campagne d'Alençon, una Campagne Mancelle (...) Aquest nom de Campagne o Champagne el tornem a trobar en el límit nord del Massís Central: allà designa igualment una plana força uniforme que voreja un país completament diferent: la Champagne de Châteauroux, que limita amb la Marche; és trencada per nombrosos accidents del terreny i cultivada en camps petits amb els quals es barregen prats de pastura, boscos i landes.”

(Vidal de la Blache, 1888-1889, pp. 4-5) [La cursiva és nostra.]

Però els arguments de Vidal no se circumscriuen de forma estricta a posar en evidència, a subratllar, la imbricació que s'estableix entre els llocs i els noms que els identifiquen; el seu discurs, més enllà de la constatació referida, apunta cap a la qüestió central que ens hem proposat tractar en aquest epígraf: *l'intima relació que hi ha entre la diferenciació (geogràfica) del territori i la “identificació diferencial” d'aquest territori a través dels topònims:*

“Les denominacions característiques no falten gairebé mai en el punt de contacte de regions clarament diferents. Però les circumstàncies que criden l'atenció canvien i s'expressen de formes diverses en el vocabulari local. A l'extrem occidental del

Massís Central, el nom de Terres Froides fa referència al país de Confolens, mentre que el país de Ruffec, situat també dins el departament de la Charante, s'anomena Terres Chaudes. El nom del primer país, enclavat dins el Massís Central, fa al·lusió a la impermeabilitat del terreny, un terreny en el qual l'aigua s'estanca tot donant origen a humitat i boira. En canvi, al segon país la roca calcària del substrat fa que les aigües s'infiltrin cap al subsòl i que la superfície del terreny es mantingui eixuta.”

(Vidal de la Blache, 1888-1889, p. 5)

Tal com ens fa veure Vidal, hi ha una correspondència directa entre el canvi de fesomia d'un determinat territori i l'aparició d'una toponímia que remarca aquest canvi. La darrera parella de topònims citada -*Terres Froides, Terres Chaudes*- és eloqüent en el sentit referit: el seu “límit d'aplicació” (també podríem parlar dels límits del respectiu “camp semàntic”, emprant una terminologia pròpiament lingüística) coincideix amb el límit entre els terrenys de tipus granític -que donen lloc a un sòls aigualosos i humits, les *Terres Froides*- i els terrenys calcaris -on la filtració de les aigües origina uns sòls eixuts i pobres, les *Terres Chaudes*. Val la pena notar, també, que la parella de topònims esmentada com a exemple reflecteix, en un altre sentit, la naturalesa extraordinàriament elusiva de la toponímia (25): tot i que el significat inicial d'aquests dos topònims sembla denotar, per damunt de tot, una diferència climàtica entre un territori i un altre (una zona “freda” contraposada a una zona “càlida”), el cert és que la diferenciació no té com a agent directe un “clima específic” de cada territori, sinó, com molt bé ha observat i descrit Vidal, uns factors essencialment de caràcter geològic i litològic. I és que en la gènesi de qualsevol nom de lloc hi ha una sèrie de motivacions, lligades a la percepció local, que s'escapen a una anàlisi superficial, reportant de nou les paraules de Vidal esmentades al paràgraf últim que hem transcrit, “les circumstàncies que criden l'atenció canvien i s'expressen de formes diverses en el vocabulari local.”

Però l'interès de les reflexions de Vidal a propòsit de la relació entre diferenciació territorial, toponímia i coneixement geogràfic no s'esgota en els paràgrafs transcrits. Un fragment concret d'aquest text, a criteri nostre, compendia de forma clara i explícita el seu pensament sobre la qüestió. I, a més, permet traçar uns paral·lelismes molt evidents, en la forma i en el fons, amb els criteris i els punts de vista sobre els topònims, i sobre la mateixa geografia, que explicitava Sauer al treball que hem tingut ocasió d'estudiar:

“Aquests noms [‘noms de pays’] no són termes administratius o escolars; són noms d’ús quotidià, en el sentit que el mateix camperol els coneix i els utilitza. En la mesura que són un producte de l’observació local no poden referir-se, lògicament, a grans extensions de terreny: són d’àmbit limitat, ajustats a l’horitzó dels qui els fan servir. (...) Quan hem intentat aprofundir en la seva significació, ens hem trobat que no al·ludeixen a una simple particularitat, sinó a tot un conjunt de trets que fan referència alhora al terreny, a les aigües, als conreus, a la disposició dels assentaments. Heus aquí, doncs, extreta del marc natural, la connexió de relacions que té la terra com a punt de partida i l’home com a destinatari, i que, tal com dèiem al començament, havia de ser l’objecte propi de l’estudi geogràfic! (...) Per a comprendre allò que l’ensenyament de la geografia li exigeix, un mestre no podria trobar un exercici més bo i una guia més eficaç que aquests “noms de pays”. *Aquestes són, efectivament, allò que jo anomenaria les fonts vives de la geografia.*”

(Vidal de la Blache, 1888-1889, p. 5) [La cursiva és nostra.]

Aquesta invocació de Vidal als noms de lloc com a “fonts vives de la geografia” va trobar ressò en nombrosos autors sobre els quals es va projectar la seva influència. És conegut, en l’àmbit català, el cas de Pau Vila. Precisament en una obra molt significativa d’aquest autor, la seva monografia sobre la Cerdanya, publicada l’any 1926, hem trobat un ressò molt clar de les paraules de Vidal. Concretament, quan Vila fa referència a la caracterització bàsica d’aquesta comarca a partir de dues parelles de noms (la *Plana* i la *Muntanya*; la *Baga* i la *Solana*), d’origen popular en tots els casos, que resumeixen molt bé els trets físics essencials del territori cerdà:

“La Plana i la Muntanya constitueixen, doncs, les dues grans divisions naturals de la Cerdanya i a l’ensem corresponen exactament a la constitució rocosa del terreny, i a la successió de les diverses fases de la seva existència a través dels temps geològics”

(Vila, ed. de 1984, p. 31)

“L’orientació, vagament d’E a O, de l’eix de la conca cerdana, és causa d’una divisió climàtica tan netament caracteritzada que la gent en distingeix prou bé les dues parts: l’una, de cara al sol quasi tot el dia, és dita la Solana, i l’altra, la part obaga, de curt assolellament, és la Baga. Aquestes diferències d’insolació originen diversitat de manifestacions naturals i humanes en el paisatge.”

(Vila, *Ibíd.*, p. 43)

2.2.2.3. El plantejament de Hartshorne

Una vegada repassades les idees de Sauer i de Vidal de la Blache sobre la diferenciació del territori, analitzarem les reflexions i els arguments del tercer autor esmentat: el geògraf nord-americà Richard Hartshorne. En concret, ens centrarem en les consideracions que fa sobre la qüestió a *The Nature of Geography*, obra que es va publicar el 1939 i que ha estat conceptualitzada com la seva aportació més significativa al coneixement geogràfic en general (26). En aquest treball, en què l'autor es planteja essencialment qüestions que podríem qualificar de filosofia de la geografia (en la mesura que la reflexió sobre la *naturalesa* d'aquest coneixement té un component essencialment filosòfic), la idea de la “diferenciació del món” constitueix la clau de volta del seu pensament:

“La geografia (...) estudia el món, en el sentit que tracta de descriure i d'interpretar les diferències entre les seves diverses parts, tal com són vistes en qualsevol època i en particular en el moment present. Aquest camp no el comparteix amb cap altra branca de la ciència; contràriament, més aviat ajunta en aquest camp parts de moltes altres ciències. No es tracta, però, que es limiti a agrupar aquestes parts en algun tipus d'organització adequada. Els fenòmens heterogenis que les altres ciències estudien agrupats en classes no estan barrejats uns amb altres en termes de juxtaposició física sobre la superfície de la Terra, sinó que es troben interrelacionats causalment en combinacions territorials complexes. La geografia ha d'integrar els materials que les altres ciències estudien per separat, d'acord amb la manera amb què s'integren els fenòmens heterogenis en les diferents parts de la Terra. Com ja va assenyalar Humboldt (...), tot i que algun fenomen estudiat per la geografia pot ser alhora objecte d'estudi d'alguna disciplina sistemàtica concreta, la geografia no és una acumulació de peces de les ciències sistemàtiques, sinó que integra els fenòmens estudiats d'acord amb l'específic punt de vista corogràfic.

(Hartshorne, 1939, pp. 460 - 461) [La cursiva és nostra.]

En el plantejament de Hartshorne hi ha un ressò directe de la concepció geogràfica d'Alfred Hettner (segons Capel, *The Nature of Geography* va significar una manera de difondre al públic anglosaxó el missatge teòric de Hettner) (27), però també de l'intuicionisme de Bergson i dels fonaments bàsics del pensament geogràfic de Vidal de la Blache; la insistència en la necessitat d'una “comprensió total de la realitat” i l'èmfasi en el caràcter unitari dels “llocs” o de les “regions”, com a àmbits on es concreta la

diferenciació essencial del món en àrees, fan palesa una concepció del coneixement geogràfic que és clarament deutora dels autors esmentats:

“Sigui quina sigui l’aportació de la geografia a l’hora de posar en relació la ciència amb els problemes de la societat, el cert és que cal dins de la mateixa ciència pura una ciència que interpreti les realitats de la diferenciació en àrees del món tal com es presenten; és a dir, no tan sols en els termes de les diferències de certes coses d’un lloc a un altre, sinó també en els termes del total de combinacions dels fenòmens a cada lloc, diferents de les de qualsevol altre lloc.”

(Hartshorne, 1939, p. 461)

A criteri nostre, en Hartshorne hi ha no solament un reflex dels autors esmentats, sinó una veritable *cosmovisió* entesa com a “estratègia global de comprensió del món” que es fonamenta, en darrera instància, en la idea kantiana de la geografia com a sistema de coneixement, tal com assenyalàvem uns paràgrafs més amunt:

“Al cap i a la fi, la geografia tracta d’organitzar el coneixement del món en sistemes interrelacionats, per tal que qualsevol fragment particular del coneixement pugui ser posat en relació amb tots els altres que es fonamenten en ell. *La diferenciació en àrees de la Terra comporta haver d’integrar, per a tots els punts de la superfície terrestre, les resultants de moltes variables interrelacionades, tot i que, en part, independents. La integració simultània sobre tota la Terra de les resultants de totes aquestes variables no pot ser resolta en el marc d’un sistema simple.*”

(Hartshorne, 1939, p. 462) [La cursiva és nostra.]

En qualsevol cas, la construcció d’allò que Hartshorne anomena “coneixement del món en sistemes interrelacionats” té com a fonament aquestes unitats o àrees diferenciades de la Terra, identificades habitualment amb el nom de “regions” (com també podrien ser-ho amb el de “llocs”) i que no són altra cosa que unes *unitats percebudes mentalment*; en paraules de l’autor, “construccions mentals (...) que ens proporcionen una certa base intel·ligent per a organitzar el nostre coneixement de la realitat” (Hartshorne, 1939, p. 275). Però aquestes “construccions mentals” són, per si mateixes, ben poca cosa: *calen unes pautes d’organització lògica del coneixement de la realitat*; i aquestes pautes són les que pot proporcionar específicament la geografia: un coneixement de base unitària

però desdoblant, a efectes metodològics, en *geografia sistemàtica* i *geografia regional*.
En paraules de Hartshorne,

“De la mateixa manera que la ciència entesa com un tot exigeix disciplines sistemàtiques -que estudien tipus particulars de fenòmens-, i disciplines integradores -que estudien les formes en què aquests fenòmens s’interrelacionen en la realitat-, la geografia necessita mètodes d’estudi dels fenòmens i d’organització del coneixement que siguin a la vegada sistemàtics i regionals. La geografia sistemàtica és essencial per comprendre les diferències regionals de cada tipus de fenomen i els principis que regeixen les relacions d’uns fenòmens amb uns altres. Tanmateix (...), per comprendre el caràcter total de cada àrea en comparació amb altres àrees, hem d’examinar la totalitat dels caràcters, relacionats uns amb altres, tal com es manifesten en les diferents àrees; és a dir, hem de fer geografia regional.”

(Hartshorne, 1939, p. 468)

Arribats en aquest punt, el sentit del raonament global de Hartshorne apareix amb claredat: només a partir d’una voluntat explícita d’entendre la geografia d’una forma integrada podem esperar que aquesta disciplina proporcioni la unitat de coneixement que pot arribar a donar. Si des del punt de vista metodològic la distinció entre l’enfocament “sistemàtic” i l’enfocament “regional” és imprescindible, també ho és la imbricació recíproca d’aquests dos enfocaments per tal de tractar de donar compte de la “diferenciació del món” i aconseguir, així, l’objectiu últim de la geografia. El nostre autor ho fa avinent d’una forma explícita al paràgraf següent, veritable corol·lari de la seva argumentació de conjunt:

“L’objectiu últim de la geografia, l’estudi de la diferenciació en àrees de la superfície de la Terra, s’expressa de forma més clara en la geografia regional. Només sobre la base de mantenir una relació constant amb la geografia regional, la geografia sistemàtica pot arribar a assolir l’objectiu de la geografia i no desaparèixer, absorbida per les altres ciències. D’altra banda, la geografia regional per si mateixa és estèril; sense la fertilització contínua dels conceptes i principis generals procedents de la geografia sistemàtica no pot arribar a assolir cotes més altes de precisió i de certesa en la interpretació de les seves troballes.”

(Hartshorne, 1939, p. 469)

2.3. La toponímia com a “llenguatge del territori”: contribució a una comprensió integradora dels problemes geogràfics

Tot al llarg del capítol hem tractat d'argumentar una idea fonamental (que uns cops haurà resultat més explícita que altres, però que en qualsevol cas pensem que sempre ha estat subjacent): que la toponímia és l'expressió lingüística de les realitats del territori. I que com a 'forma d'expressió' que en essència és, pren com a referent el territori en un sentit “integral” i no pas “particional” o “sectorial”. A criteri nostre, i d'acord amb els raonaments que hem anat desenvolupant, la relació entre toponímia i territori s'ha d'enquadrar en el pla general de la *comunicació* (entesa com una activitat humana d'arrel intel·lectual i sensorial, de projecció multidimensional i adreçada a una “intel·ligibilitat global” del món i de l'experiència humana) (28); per tant, des d'aquesta perspectiva pensem que seria desencertat, des del món de la geografia acadèmica, voler circumscriure l'estudi de la toponímia dins un camp concret de la disciplina geogràfica. Entre toponímia i territori hi ha un vincle que remet constantment a la idea filosòfica del *tot*, al qual entenem que és possible aproximar-se des d'una visió “global” del coneixement geogràfic; és a dir, des d'una visió específicament *comprensiva* (29), més que no pas *analítica*.

En definitiva, considerar els noms de lloc com l'expressió lingüística de les realitats del territori ens porta, per simple encadenament lògic, a reivindicar la toponímia com a “llenguatge del territori”. I aquesta reivindicació, que volem deixar formulada amb claredat, no la fem des d'una presa de posició “exclusivista” o pretesament original. Ben al contrari: la volem situar en el context de la revaloració general que està tenint el paràmetre “territori”, en el mateix si de la geografia i a una escala internacional. Una revaloració de la qual Josefina Gómez Mendoza es feia ressò, l'any 1990, amb unes paraules que creiem prou eloqüents i ponderades:

“Amb el progressiu ensorrament de les grans veritats (...), amb el desdibuixament de fronteres científiques que fins fa poc semblaven inamovibles, i amb la convicció de la necessitat de reintroduir la subjectivitat en qualsevol procés de coneixement, reapareix també dins la geografia la preocupació pel nivell particular, per la diferència, per fer intel·ligible i conferir significat a un món complex i plural. D'aquesta manera, tornar a parlar de geografia regional, de paisatges, de llocs, de

territoris, s'emmarca dins la discussió sobre la crisi de la modernitat; en allò que, de forma equívoca però també intencionada, s'ha batejat com a postmodernitat.”

(Gómez Mendoza, 1990, p. 51) [La cursiva és nostra.]

No s'acaben aquí les consideracions de Josefina Gómez a propòsit d'una actitud dins la geografia que apunta cap a un “retrobarment” amb el territori; en el mateix article, unes planes més endavant, situa també aquesta manera d'entendre el coneixement geogràfic en el context de la *comunicació*, en la línia d'allò que indicàvem més amunt:

“La consideració textual i narrativa de la geografia necessita assentar-se damunt representacions geogràfiques que transcendeixin els mons personals (...). El discurs de la geografia regional ha d'assentar-se en aquesta *interacció comunicativa*, en aquest diàleg obert i plural amb les representacions geogràfiques de tot tipus.”

(Gómez Mendoza, 1990, p. 53) [La cursiva és nostra.]

La “interacció comunicativa” a què fa referència l'autora, conforma, al cap i a la fi, el terreny idoni per a una disciplina de síntesi (en aquest cas anomenada “geografia regional”, com també podria dir-se, simplement, geografia), capaç d'integrar, en el pla d'un mateix discurs, coneixements de naturalesa diversa: científics, tècnics, culturals, populars (30). Tal com diu Gómez,

“L'estudi i l'escriptura de la geografia regional ha d'aprofitar-se, segons la meua opinió, de la posició privilegiada que està en condicions d'ocupar entre els coneixements científics i tècnics, les representacions culturals i els sabers comuns o populars de la naturalesa i el paisatge, i també dels comportaments que els homes hi desenvolupen.”

(Gómez Mendoza, 1990, p. 60)

Els arguments desenvolupats per Josefina Gómez tenen molt en comú amb les aportacions de diversos autors que a les darreres dècades s'han expressat en el mateix sentit, i que han tingut un ressò prou significatiu. Ens han cridat particularment l'atenció les de John F. Hart, de 1982, i la de D.R. Stoddart, de 1987, totes dues en la línia de reivindicar la geografia com una forma de comunicació. Hart, particularment, comença el

seu escrit-proclama afirmant que “la societat ha adscrit la responsabilitat de l’estudi d’àrees a la geografia; aquesta responsabilitat és la justificació de la nostra existència com a disciplina acadèmica” (Hart, 1982, p.1). Sobre aquesta base, l’assoliment d’allò que ell anomena una “comunicació efectiva” (particularment a través de l’escriptura) es converteix en un dels objectius irrenunciabls del geògraf, dins una concepció general de la disciplina emparentada amb l’art, més que amb cap altra forma de coneixement (31). Stoddart, al seu torn, emmarca el seu discurs dins una estratègia “reformuladora” de la geografia, que en certa manera ja és recollida al títol de la seva reflexió: “*To claim the high ground: geography for the end of the century*” (32). I dins aquesta estratègia és també significativa l’al·lusió al vocabulari geogràfic, com una de les eines que ens fa ser “capaços de comunicar-nos”, que ens permet “conèixer el món en què vivim” o “assenyalar la diferència entre els llocs” (Stoddart, 1987, pp. 331-332).

Tot i això, no creiem que el missatge de Hart i de Stoddart, com el d’altres autors contemporanis, sigui un missatge nou. Les seves idees, posades en el context global de la història de la geografia, es configuren en essència com l’actualització d’anhels i d’aspiracions presents en les formulacions de la millor tradició de la disciplina. Uns anhels i unes aspiracions que, a través del temps, poden adaptar-se a les circumstàncies. Però que, en qualsevol cas, contenen un denominador comú basat en el coneixement integrat, en la percepció unitària del món i de la ciència, en el desig d’assolir una “comprensió global” de la realitat. Un denominador comú que el geògraf anglès Halford J. Mackinder va deixar expressat en un fragment d’un article escrit el 1887, però que podria perfectament dur la data actual (33):

“És hora que aparegui l’home que, adoptant el punt de vista geogràfic com a punt de vista central, consideri amb el mateix interès tant les parts de la ciència com les parts de la història que tenen a veure amb la seva investigació. El coneixement, després de tot, és únic, però l’especialització extrema de l’actualitat sembla amagar aquest fet per a moltes mentalitats. Com més ens especialitzem, més necessitat hi ha d’estudiosos que tinguin com a objectiu constant posar de manifest les relacions

entre temes especialitzats. Una de les mancances més grans, en aquest sentit, és la que hi ha entre les ciències naturals i l'estudi de la humanitat. És tasca del geògraf construir un pont sobre un abisme que, en opinió de molta gent, està trencant l'equilibri de la nostra cultura.”

(Mackinder, 1887, pp. 149-150)

Notes al capítol 2

(1) Cal tenir present que els dos primers llibres de la *Geografia* d'Estrabó són coneguts com els "Prolegòmens" i que, a diferència dels altres, no són dedicats a la presentació de països sinó més aviat a qüestions de caràcter teòric i general.

(2) Sauer, C. (1925), *The Morphology of Landscape*; versió catalana de Montserrat Cuixart (*La morfologia del paisatge*), dins "Treballs de la Societat Catalana de Geografia", nº 43, vol. XII, Barcelona, març 1997, p. 168.

(3) Al nivell més bàsic, considerem la "territorialitat" com un derivat del terme *territori* que expressa una relació particular de l'home amb el territori, o sigui, amb la *Terra entesa com a marc de l'existència humana*. Aquesta idea de Terra seria l'equivalent a la "Terra dos Homens", que exposa la geògrafa Suzanne Daveau en un article recent (Daveau, 1998), en el qual reflexiona sobre els diversos sentits que ha adquirit el terme *Terra* en portuguès i en les llengües romàniques en general.

(4) Immanuel Kant (Königsberg, 1724-1804), figura cabdal del pensament i la cultura contemporanis, ha passat a la història com el filòsof que va inaugurar la modernitat. De fet, tot i que la seva figura brilla essencialment en el camp de la filosofia, al qual va dedicar pràcticament tota la seva obra escrita, i sense negar que la major part de la seva influència es projectà en el terreny filosòfic, té una faceta com a geògraf menys coneguda però d'una rellevància que cal tenir en compte, sobretot pel que fa a la seva concepció de la geografia com a "fonament" del coneixement. Val la pena de veure, al respecte, May (1970) i Berdoulay (1988). El primer, particularment, és un estudi completíssim sobre el concepte de geografia segons Kant, i sobre la seva relació amb la geografia moderna; inclou la transcripció de la "Introducció" de la seva *Geografia física*, en la qual, segons May, hi ha continguda l'essència del pensament geogràfic kantian. Les cites de Kant que transcrivim més endavant, precisament, han estat extretes d'aquesta transcripció.

(5) Val la pena de notar que aquesta idea de "sistema" exposada per Kant és sensiblement coincident amb la que reportàvem a propòsit de la concepció de la geografia per part de Vidal de la Blache i Brunhes (vegeu l'apartat 2.1.1.).

(6) Vegeu especialment Gómez, Muñoz, Ortega (1982), ps. 19-47, i Ortega (1987), ps. 35 a 44.

(7) Vegeu també, en aquest sentit, Horacio Capel (1981), pp. 344-345.

(8) "Intuïció: Coneixement directe i immediat obtingut sense discurs reflexiu" (*Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1983, p. 896). Assenyala Coromines que és un terme "pres del llatí tardà *intuitio*, -onis, 'imatge', 'mirada', que en el llatí escolàstic va pendre el sentit filosòfic; derivat d'*intueri*, 'mirar', 'contemplar'." (*DECat*, vol. IV, p. 860). Sobre el paper de la intuïció com a eix central del pensament de Bergson, vegeu l'antologia de textos d'aquest autor, a càrrec de Gilles Deleuze, publicada en castellà amb el títol de *Memoria y vida* (Madrid, Alianza, 1977).

(9) En relació amb la possibilitat de considerar la geografia, des del punt de vista epistemològic, com un art, val la pena de tenir presents les reflexions que alguns autors moderns han fet a propòsit de la perspectiva artística com una determinada manera d'abordar la complexitat del món. Són especialment interessants, en el nostre context, les aportacions que fa el físic Jorge Wagensberg a *Ideas sobre la complejidad del mundo*. Barcelona, Tusquets, 1985 i a *Ideas para la imaginación impura*. Barcelona, Tusquets, 1998. L'autor parteix de la base que hi ha tres grans formes d'apropar-se a l'estudi de la complexitat del món, que són la ciència, l'art i la revelació mística, i que totes tres, mitjançant mètodes diferents, coadjuven a una mateixa finalitat, que és el *coneixement* entès en sentit ampli. Respecte de l'art, en concret, Wagensberg dóna una definició prou sintètica: "L'art -ens diu- és una forma de coneixement el mètode de la qual es basa en un únic principi: el principi de la comunicabilitat de complexitats inintel·ligibles." (Wagensberg, 1998, *Ibid.*, p. 90)

(10) Monkhouse (1978), p. 388. Val la pena d'assenyalar que els diccionaris generals de la llengua, a l'hora de definir el terme *regió*, solen posar èmfasi en l' "homogeneïtat espacial" i, en canvi, deixen de banda la qüestió de l' "extensió", que implícitament es considera com un factor variable (i, per tant, aleatori). Coincideixen, en aquest sentit, els diversos diccionaris que hem consultat: el *Diccionari de la llengua catalana* (IEC), el *Diccionario de la Lengua Española* (RAE), el *Diccionario ideológico de la lengua española* (Casares), el *Diccionario de uso del español* (Moliner), el *Grand Larousse de la Langue Française* i el *Vocabolario della Lingua Italiana*.

(11) Monkhouse, per exemple, al seu diccionari de termes geogràfics, dedica una entrada a cadascun dels nou tipus diferents de regió que considera: *regió de planejament, específica, formal, funcional, genèrica, morfològica, natural, geogràfica i nodal*. (Monkhouse, 1978, pp. 389-390).

(12) Vegeu, en aquest sentit, Vilà (1983), i en particular el capítol "La geografia regional" (pp. 244-267), on l'autor fa unes consideracions força àmplies sobre el concepte de regió, i les acompanya de nombroses referències bibliogràfiques.

(13) Ens permetem apuntar que aquesta caracterització del concepte de regió, basada sobretot en criteris de "cohesió interna", és força afí al significat originari del terme, pres del llatí REGIO, -ONIS ('direcció', 'regió') i emparentat amb REX, REGIS ('rei') i amb REGERE ('regir', 'governar'). L'afinitat la veiem sobretot en el sentit que es fa referència a un espai "regit" o "governat" per una determinada persona; un espai, doncs, subjecte a una determinada forma de govern i dotat, per aquest motiu, d'una certa "cohesió". Vegeu, al respecte, Coromines *DECat*, VII, article *rei* (pp. 211-220).

(14) La vigència permanent de la perspectiva regional queda il·lustrada a través d'un exemple: l'estudi del geògraf nord-americà Wilbur Zelinsky, publicat l'any 1980 amb el títol, ja prou significatiu, de *North-America's vernacular regions* ("Les regions vernacles de Nord-amèrica"). En el referit estudi l'autor es proposa, a partir de fonts diverses, analitzar el que ell anomena "*regions populars o vernacles*", definides com "el resultat de la percepció espacial de la major part de la gent" (Zelinsky, 1980, p. 1). Crida l'atenció, sobretot des de l'òptica europea, el fet que Zelinsky utilitzi amb naturalitat i fermesa conceptes com el de "regió popular", o "regió vernacle", en uns moments en què el corrent majoritari de la geografia anglosaxona, i fins i tot mundial, semblava haver

condemnat definitivament la seva validesa com a “categories d’anàlisi”. Però la lectura atenta del text permet descobrir que no es tracta d’una tria capritxosa o fruit de l’atzar, sinó fonamentada en unes conviccions que connecten de ple amb la gran tradició de la geografia regional. Com assenyala el mateix autor, a l’inici del treball,

“La regió vernacle o popular (...) és un fenomen que continua sent massa poc conegut a Nord-amèrica, [però que] promet guanyar importància en la mesura que el nivell general del públic i l’interès dels erudits en qüestions regionals, ètniques i històriques continui creixent.” (Zelinsky, 1980, p.1).

(15) La definició transcrita és inclosa en un article titulat “Définition et portée de la conscience territoriale en géographie politique”, que, com a ampliació de la qüestió comentada, és especialment recomanable. (Vegeu-ne la referència completa a la bibliografia.)

(16) Val la pena recordar, en aquest punt, que Le Corbusier inicia el capítol primer dels *Principis d’urbanisme* (o *Carta d’Atenes*) amb una referència a aquest problema: “La unitat administrativa -diu Le Corbusier- rarament coincideix amb la unitat geogràfica, és a dir, amb la regió. La delimitació territorial administrativa de les ciutats fou arbitrària des del principi o bé ha passat a ser-ho posteriorment, quan l’aglomeració principal, a conseqüència del seu creixement, ha arribat a afectar altres municipis, tot englobant-los a continuació dins de si mateixa. Aquesta delimitació artificial s’oposa a una bona administració del nou conjunt” (Le Corbusier, 1986, p. 21; l’edició original és de 1942). En un sentit similar s’expressava Pau Vila en el treball a què tot seguit es fa referència en el text.

(17) Com a il·lustració viva d’aquesta contradicció, creiem que val la pena fer constar els comentaris literals que van suscitar, en la Ponència de la Divisió Territorial de Catalunya, els resultats de l’enquesta sobre la consciència comarcal que la mateixa Ponència havia adreçat el novembre de 1931 a tots els ajuntaments de Catalunya. Els dits comentaris són recollits a l’epígraf titulat “El treball de la Ponència”, del llibre que la Generalitat de Catalunya va publicar el 1933:

“En la sessió del 22 de febrer es passà a examinar el mapa comarcal resultat de l’enquesta oberta, amb tot i que no s’havia rebut encara resposta de tots els ajuntaments de Catalunya, però (...) els resultats podien tenir-se com a definitius.

Rera aquest estudi es veié que a través de les respostes perduren tots els noms més o menys tradicionals de comarques (...). El tradicionalisme es manifesta, però, en forma d’un veritable mosaic, que podríem qualificar d’esmicolament, àdhuc no comptant-hi ni els enclavaments ni els “localismes”. Com es pot veure al mapa que adjuntem, dona una impressió de confusionisme i, podríem dir, un resultat ben desorientador, si es tractava d’anar a una divisió comarcal estricta feta a base d’una consulta als pobles. (...) Si hom té en compte que els 36 partits judicials, la crítica dels quals no ha portat més que a suggerir modificacions de detall, constitueixen circumscripcions de relacions ja facilitades per les comunicacions o pel costum, és evident que les 70 divisions que presenta el mapa resulten excessives i, de consegüent, que fóra pràctic d’establir un nombre de demarcacions que no excedís del dels districtes judicials actuals.” (Generalitat de Catalunya, 1933, pp. 57-58) [La cursiva és nostra.]

Com a complement d'aquestes consideracions, es poden consultar també tres textos nostres en els quals ens hem referit a aquestes "anomalies geogràficoadministratives", bé amb caràcter general (Tort, 1984), bé referides a una part del país -i, concretament, les terres de la Segarra (Tort, 1986 i 1986 a).

(18) Per a una caracterització més àmplia d'aquesta perspectiva, vegeu Nogué, 1985, pp. 50-71; Nogué, 1989; Massey, 1990, i Albet, 1991.

(19) Sobre la gènesi i el sentit d'aquest corrent es pot consultar Capel, 1981, pp. 442-447; Estébanez, 1982; García Ramón, 1985, pp. 217-226; Nogué, 1985, pp. 29-38. Volem fer notar, per part nostra, que el mateix nom amb què s'identifica aquest corrent (geografia 'humanista' o 'humanística') és per si mateix indicatiu del grau de "deshumanització" assolit per determinats plantejaments de la geografia acadèmica de les darreres dècades, que va portar a reivindicar explícitament el qualificatiu d'*humanista* per a un coneixement, com és el geogràfic, que pensem que té el component 'humà' i 'humanista' inserit en la seva mateixa essència.

(20) Fem referència a la tesi doctoral de l'autor, publicada el 1985 i amb un títol prou significatiu: *Una lectura geogràfico-humanista del paisatge de la Garrotxa* (Nogué, 1985).

(21) Volem subratllar que, etimològicament, el terme 'comunió' (derivat per via culta del llatí COMMUNICARE) al·ludeix precisament a la idea de "compartir", "posar en comú". Vegeu, al respecte, Coromines, *DECat*, II, pp. 852-853, article *combregar*.

(22) És un text considerat com a particularment representatiu del pensament geogràfic de l'autor. Fou publicat de forma independent (al "Bulletin Littéraire") i com a capítol inicial del llibre *La France*, que Vidal va escriure amb Camena d'Almeida l'any 1897. Vegeu, al respecte, Gómez Mendoza, Muñoz Jiménez, Ortega Cantero (1982), *El pensamiento geográfico*. Madrid, Alianza Universidad; en especial les consideracions a propòsit de Vidal i el regionalisme, a les pàgines 61 a 70.

(23) Es tracta d'un terme que té, al text original de l'autor (en francès), unes connotacions específiques que el fan equivalent al català *país*, però en l'accepció de "contrada" o "terra", més que en la de "nació" o "regió gran". Coromines assenyala, al *DECat* (article *pagès*), que el mot *país* prové del llatí tardà PAGENSIS ('el qui viu en el *pagus*, en el camp') i va tenir una evolució territorial diferenciada:

"Paraula, doncs, tardana, que restà estranya a la romanitat itàlica i a la hispànica carpeto-lusitana, però es perpetuà en occità (*pagès*) i en francès (*païs*), que aviat designà allí la idea de 'comarca', finalment el mot *pays* del francès modern, 'país, regió'; d'on passà manllevat *país* al català i a les altres llengües romàniques." (Coromines, *DECat*, vol. VI, p. 166).

(24) Cal tenir present que la paraula *pays* té, en els diccionaris de francès actuals, un ventall d'accepcions prou divers, que van des del "territori d'un Estat", o "Estat", a "Pàtria", "Lloc, regió d'origen" o bé a "Regió geogràfica, administrativa, etc." (accepcions preses, totes elles, del *Dictionnaire Pratique du Français*, Hachette, 1987).

Sobre aquesta base, pensem que en determinades circumstàncies no és inadequat traduir “nom de pays” per *nom de lloc*.

(25) En el sentit de “difícil de fixar”. *Elusiu*: “Que eludeix” (*Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1983, p. 576).

(26) La primera edició de l'obra es va publicar l'any 1939, però el mateix autor en va fer una nova versió, amb algunes correccions, l'any 1961; és la que nosaltres hem utilitzat (vegeu-ne la referència completa a la bibliografia). D'altra part, cal subratllar que a l'efecte de la nostra anàlisi ens hem centrat especialment en el capítol de conclusions, que reflecteix de forma sintètica el pensament de l'autor. [Hi ha traducció d'aquest capítol al castellà, a càrrec de Josefina Gómez, a Gómez, Muñoz, Jiménez (1982), pp. 355-365].

(27) Vegeu Capel (1981), p.327.

(28) Recordem, en aquest punt, que el sentit etimològic del verb *comunicar* (llatí COMMUNICARE) al·ludeix a la idea de “compartir”, “posar en comú. Vegeu, al respecte, la nota 21.

(29) En el sentit recte del terme; o sigui, d'acord amb el sentit expressat al diccionari, com a derivat de *comprensió* (“facultat de comprendre o de copsar amb el pensament”). *Comprendre*: “Copsar, abraçar, el sentit, la natura, la raó (d'alguna cosa)”. (*Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1983, p. 395).

(30) En aquest sentit ens permetem fer notar que la geografia, com a coneixement de síntesi, podria jugar en el futur un paper importantíssim, en el context d'una societat cada vegada més necessitada d'un “coneixement de connexió” capaç d'interrelacionar visions especialitzades. El cas és que des de diverses perspectives de la ciència s'insisteix en la conveniència de potenciar aquest tipus de coneixement. Segons el psicòleg Howard Gardner, el físic teòric Murray Gell-Mann, premi Nobel el 1969 per la seva investigació sobre les partícules elementals, ha arribat a dir que “el segle XXI l'habilitat més important serà la de la síntesi, atesa la gran quantitat d'informació de què es disposarà.” (Vegeu l'entrevista a Howard Gardner publicada a “La Vanguardia” el 12 de febrer de 1999.)

(31) Cal subratllar que l'article de Hart, que en el seu moment va ser l'endrea presidencial de la 77 Trobada Anual de l'Associació de Geògrafs Americans, porta el significatiu títol de “*The highest form of the geographer's art*” (o sigui: “La forma més elevada de l'art dels geògrafs”).

(32) Que en una traducció aproximada, vindria a ser “Un clam per a una geografia d'altres mires en aquest final del segle”. Val a dir que la traducció d'aquest títol al castellà ha estat “*Altas miras para una geografia de fin de siglo*”. (Dins Gómez, Jiménez, Ortega, edició de 1987 del text publicat inicialment el 1982, pp. 531-545).

(33) Titulat “*On the scope and methods of geography*”, que equival a “Sobre l'objectiu i els mètodes de la geografia”. Vegeu-ne la referència completa al capítol de bibliografia.

**CAPÍTOL 3. L'ESTUDI SISTEMÀTIC DE LA TOPONÍMIA CATALANA
I LA PREOCUPACIÓ PEL TERRITORI**

“El vostre esforç no serà temps perdut, perquè haureu llegat a les generacions venidores la identitat dels llocs, la ressonància dels mots, acolorits per la pàtina melosa del voltar de les centúries, carregats d’història, llastats de sentimentalisme per una raó molt senzilla: són els noms que els nostres vells posaren a la terra on vivien, on treballaven i on s’estimaven, els noms del nostre país. Protegiu-los, i defensau també la terra. No permeteu que els substitueixin, perquè ningú no hi té cap dret. Vetlau per la seva continuïtat, per la integritat del paisatge, per la dignitat d’aquells espais que encara serveixen el color de l’esperança.”

Cosme Aguiló, *La costa de Felanitx i els seus noms*

L'objectiu del capítol que ara encetem va en la línia d'aprofundir en la reflexió que plantejàvem com a base de la primera part de la tesi, i el seu abast concret queda reflectit en el mateix enunciat del títol: "L'estudi sistemàtic de la toponímia catalana i la preocupació pel territori." En certa manera, i en el context de les idees bàsiques desenvolupades en els dos capítols precedents, aquí tractarem de posar en relació les dues grans perspectives d'estudi que fins ara hem considerat, la de la "toponímia" (capítol 1) i la de la "geografia" (capítol 2). Essencialment, ens proposem analitzar fins a quin punt el desenvolupament d'una recerca sistemàtica en el camp general dels noms de lloc (a partir de mitjan segle XIX) ha significat, correlativament, l'interès pel "vessant territorial" dels referits noms de lloc. Formulada com a pregunta, la qüestió seria: el desenvolupament de la toponímia a Catalunya, com a camp d'estudi dotat d'unes bases sistemàtiques (i dins el camp general de l'onomàstica), ha comportat un interès correlatiu dels estudiosos pel "paràmetre territorial" present en els noms de lloc, o no l'ha comportat? Pensem que abans de contestar-la, cal examinar críticament les aportacions més significatives que hi ha hagut des del moment esmentat fins ara, i avaluar la seva respectiva "significació geogràfica". A aquesta voluntat respon, a grans trets, el plantejament i la materialització d'aquest capítol.

Volem subratllar aquí, en qualsevol cas, una qüestió de principi que creiem significativa en relació amb l'enquadrament específic d'aquesta recerca. I és, concretament, que el capítol que ara iniciem no pretén ser un intent d'historiar el desenvolupament al nostre país d'un camp de recerca com la toponímia. Tot i que formalment ho pot semblar, atès que l'ordre d'exposició seguit es basa en part en la cronologia, la nostra intenció no ha estat en cap moment la de fer història. En aquest punt ens remetem novament al plantejament general de la recerca que esmentàvem a la introducció de la tesi: tractem, essencialment, d'abordar l'estudi de la toponímia des de la perspectiva de la geografia i de plantejar la interrelació que hi ha entre *toponímia* i *geografia* a un doble nivell: considerant, en primer lloc, la relació que hi ha entre els "noms de lloc" i el "territori" (aquest ha estat l'objecte del capítol segon), i, en segon lloc, la interacció que hi ha hagut, a les terres catalanes, i des del punt de vista acadèmic i dels estudiosos, entre la recerca toponímica i l'increment dels coneixements geogràfics del país i sobre el país (aquest, com ja hem dit, és al cap i a la fi l'objecte del capítol present).

D'acord amb els criteris assenyalats, limitem la recerca d'una forma específica a una sèrie d'autors i d'obres que considerem significatius, que comença a mitjan segle passat i arriba pràcticament fins avui dia. L'anàlisi d'aquestes aportacions ocupa tot el segon epígraf (que constitueix el cos principal del capítol), mentre que tant el primer epígraf com el tercer tenen una funció complementària; enquadrar cronològicament l'estudi del procés, en el primer cas, i fer una valoració crítica de les aportacions en el segon. Per acabar, volem subratllar que quan parlem d' "estudi sistemàtic de la toponímia" (que, en altres paraules, seria el mateix que parlar de "toponomàstica") ho fem amb una voluntat àmplia: és a dir, amb la idea de considerar no tan sols autors i obres puntuals, sinó també iniciatives col·lectives i aportacions de diversa mena relacionades amb la toponímia, i que siguin susceptibles de tenir una dimensió específicament territorial.

3.1. Les grans fites en l'estudi sistemàtic de la toponímia catalana

Hem tingut ocasió de referir-nos, al capítol primer de la tesi (i, concretament, a l'epígraf 1.2.2.1., “*Valoració, en particular, de la recerca etimològica*”), a la circumstància que l'estudi sistematitzat de l'origen dels noms -o sigui, la recerca etimològica- és força recent: no és ben bé fins a mitjan segle passat que adquireix autonomia com a branca de la lingüística. De fet, aquest és un aspecte que des de la perspectiva històrica s'ha de tenir present, perquè, tot i que “recerca toponímica” i “recerca etimològica” només es corresponen en part, el cert és que no es pot parlar d'estudi sistematitzat de la toponímia fins a una data similar, és a dir, la segona meitat del segle XIX; i això, tant a Catalunya com en el context científic internacional (1).

A banda la consideració anterior, podem assenyalar que, a Catalunya, l'estudi de la toponímia i de l'onomàstica en general, al llarg del seu segle i quart d'existència com a disciplina, ha anat molt lligat, més que a una escola, a una sèrie de noms concrets. Com assenyalava Enric Moreu-Rey, al prefaci d'una obra seva de 1974,

“A Catalunya, en efecte, els estudis onomàstics poden envanir-se ja d'una tradició valuosa que arrenca de l'inici mateix d'aquesta ciència: Josep Balari i Jovany, entre 1877 i 1899, anticipant-se a escoles estrangeres després florents, en plantà unes fites encara no envellides. Acollida de seguida per l'Institut d'Estudis Catalans, i posteriorment per la Universitat de Barcelona, la recerca onomàstica ha produït resultats remarcables i ha atret eminents erudits com Francesc de Borja Moll, Joan Coromines i Antoni M. Badia i Margarit, per citar els més prestigiosos entre els contemporanis.”

(Moreu-Rey, 1974a, p. 2)

Els especialistes coincideixen a assenyalar Josep Balari i Jovany (1844-1904) com a iniciador dels estudis etimològics i toponímics dins l'àmbit català. En concret, la data esmentada per Moreu, el 1877, fa referència a la publicació del seu primer estudi monogràfic en aquesta línia: *Orografia, estudio etimológico de los nombres de cimas o cumbres de montes* (Balari, 1877); però més significatiu, respecte a aquest autor, és al·ludir a la seva obra culminant, els *Orígenes históricos de Cataluña*, publicada el 1899, i a la qual ens referirem expressament en un apartat proper. En qualsevol cas, l'esment d'aquest autor, a banda de la seva rellevància per si mateix, és important en la mesura

que significa la desclosa dels estudis d'una sèrie d'especialistes que, d'aleshores ençà, van posant les fites d'un camí cada vegada més fressat. Així, entre els noms que esmenta Ramon Amigó en una obra de 1989 (2) destaquem, dins el segle passat, de Salvador Sanpere i Miquel, historiador i polític; mossèn Joan Segura, historiador i rector de Santa Coloma de Queralt, i de Cels Gomis, enginyer, escriptor i folklorista. Dins ja del segle actual, esmentem els noms dels lingüistes Antoni M. Alcover i Francesc de Borja Moll; Antoni Griera, eclesiàstic i filòleg; Manuel de Montoliu, historiador de la literatura i crític; Francesc Carreras i Candi, geògraf i historiador; Joaquim Miret i Sans, historiador; Antoni M. Margarit, Enric Moreu-Rey i Joan Coromines, lingüistes, entre els quals l'obra d'aquest últim serà objecte d'una anàlisi específica, per la seva gran significació. Així mateix, al País Valencià es poden citar els noms del filòleg i historiador Manuel Sanchis Guarner i del geògraf Vicenç M. Rosselló; a les Illes Balears, del filòleg Joan Miralles i dels estudiosos de la toponímia Josep Mascaró i Cosme Aguiló, i a la Catalunya Nord, de quatre estudiosos més, Lluís Basseda, Joan Becat, Enric Guiter i Renada Laura Portet. Una consideració particular mereix, d'altra banda, la tasca duta a terme des de 1980 per la Societat d'Onomàstica, sorgida a iniciativa d'Enric Moreu-Rey, i pel grup d'estudiosos de l'onomàstica nascut al Camp de Tarragona, encapçalat per Ramon Amigó i Albert Manent.

Amb independència del fet que als apartats successius ens centrarem en l'anàlisi d'algunes obres i de l'aportació de diversos autors en concret, creiem interessant, en aquest primer epígraf del capítol, subratllar en particular alguns aspectes qualitativament rellevants en relació amb la globalitat del període al qual ens acabem de referir. D'entrada, i tot seguint el fil de les idees bàsiques que aporta Enric Moreu-Rey en un estudi sobre la situació dels estudis d'onomàstica a Catalunya l'any 1979 (Moreu-Rey, 1979), ens sembla significatiu subratllar algunes fases, moments i aportacions concretes, entre les diverses que hem anat citant:

- El fet que l'aportació de Balari representa, en paraules de Moreu, un veritable "esclat d'obertura", l'inici d'una etapa plenament europea i peonera en la matèria (3).
- La circumstància que, després de Balari, es produeix un període d'atonía -relacionat amb el context històric i polític d'aleshores-, que es prolonga fins ben entrada la segona

meitat del segle. Dins aquesta llarga etapa, Moreu es fa ressò de les “temptatives de represa” realitzades entorn de tres investigadors:

a) Mossèn Antoni Griera. Respecte d'aquest autor, assenyala Moreu que “per la generació a la qual pertanyia, hauria hagut de representar la continuïtat i la fidelitat...” (Moreu-Rey, 1979, p. 160). Tanmateix, la seva obra és, en general, titllada de poc rigorosa; tot considerant-la d'una forma global conclou Moreu, en relació amb aquest autor, que “el silenci representa el més compassiu dels judicis” (Moreu-Rey, *Ibíd.*, p. 160).

b) Entorn de Joan Coromines, en col·laboració amb l'Institut d'Estudis Catalans i amb la Societat Catalana de Geografia, filial d'aquesta institució. Pensem que és interessant, en aquest punt, la transcripció de les consideracions que fa Moreu sobre Coromines a l'obra esmentada (cal no oblidar que estem parlant del 1979):

“Quant a Joan Coromines, la seva tasca ha estat sobretot individual i no adreçada a crear escola; tenint en compte, a més, que els primers anys la seva residència se situava a l'estranger, amb tot el que això representa contra la continuïtat i els lligams. Ha preparat, i segueix preparant, un compèndium gegantí, l' *Onomasticon Cataloniae*, l'obra que ha batut el rècord de fer parlar més d'ella abans i tot de publicar-se. El que fou professor a Xicago prossegueix la seva pacient, metòdica i llarga operació de ressò mundial; combinant-la amb tasques paral·leles (la del diccionari etimològic del castellà, i altres obres); amenitzant-ho amb articles variats, al més sovint en revistes estrangeres i en llengües foranes.”

(Moreu-Rey, *Ibíd.*, p. 160)

c) Entorn d'Antoni M. Badia i Margarit, a la Universitat de Barcelona (4). Respecte de l'aportació d'aquest autor, indica Moreu que, en unes altres circumstàncies, “hauria pogut crear, amb l'ajuda d'immediats col·laboradors, i fins i tot d'especialistes en altres matèries, una escola d'onomàstica”. Però el cas és que, a la pràctica, l'aportació de Badia a la toponímia catalana es concreta, segons Moreu, en “articles diversos, seriosos i relativament nombrosos, publicats gairebé sempre en ocasió de congressos internacionals; una quinzena de “tesines” sobre temes de toponímia catalana (...) i un fitxer encetat i no continuat.” (Moreu-Rey, *Ibíd.*, pp. 160-161).

- El fet que, fins al 1973 (any del primer Col·loqui d'Onomàstica) no es pugui parlar, en aquest camp, més que d'iniciatives d'estudiosos individuals. En aquest sentit, i a part dels autors citats a l'apartat anterior, Moreu esmenta treballs que considera significatius de Paul Aebischer (de l'any 1928), Francesc de B. Moll (1959), Duran i Sanpere (1955), Agustí Altisent (1970) i d'ell mateix (Moreu-Rey, 1969, 1970, 1973), i es refereix també a dos estudiosos més, Ramon Amigó i Albert Manent, en qui personifica allò que podríem anomenar la "perspectiva local" (5).

- Un últim fet rellevant, en la seqüència analitzada per Moreu, és la del referit primer Col·loqui d'Onomàstica, que va tenir lloc l'agost de 1973, a iniciativa d'ell mateix, a la Sala de Comalats. Aquest col·loqui, que representa la llavor d'allò que amb el temps serà la Societat d'Onomàstica, pensem que és particularment remarcable perquè representa l'inici d'una etapa ben diferenciada respecte a la immediatament anterior, sobretot en el sentit de promoure unes actituds i uns horitzons de treball col·lectius i amb projecció social. D'aquella data (1973) ençà, nosaltres assenyalaríem les fites següents:

a) L'aplec sistemàtic d'estudiosos de la toponímia que representen els col·loquis successius, que cristal·litzen el 1980 en la creació de la Societat d'Onomàstica; la constitució d'aquesta Societat significarà l'aplec, en un mateix fòrum, d'estudiosos de la toponímia del conjunt de les terres catalanes, que trobarà una expressió particular en el seu òrgan periòdic d'expressió ("Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior" [SOBI]; 74 números entre 1980 i 1998) i en l'organització de nous col·loquis en el conjunt del domini lingüístic (un total de vint-i-sis el novembre de 1999).

b) La formalització progressiva de l'estudi de la toponímia a nivell universitari. En general, la toponímia comença a tenir presència en els plans d'estudis de nombrosos centres d'ensenyament superior, i, dins d'aquest marc, va definint el seu lloc com a camp de recerca (sense que, d'altra banda, es posi en qüestió la seva naturalesa interdisciplinària). Aquest procés s'ha traduït, entre altres coses, en l'organització de cursos de rang divers i en la realització i publicació regular d'obres d'estudi i de recerca toponímiques.

c) El desenvolupament progressiu de la cartografia com a instrument d'anàlisi i de representació de la realitat territorial, i com a eina dotada d'un gran potencial de difusió del coneixement geogràfic. Aquest desenvolupament (força generalitzat, si més no al nivell dels països occidentals) ha estat correlatiu a la cura progressiva que s'ha posat en la toponímia per part dels organismes cartogràfics oficials (i en particular, a Catalunya, l'Institut Cartogràfic de Catalunya).

d) La normalització progressiva, i sobretot en el context específic de Catalunya, d'allò que podríem anomenar la "toponímia territorial" (és a dir, de la toponímia que té una transcendència més directa sobre el territori, en la mesura que és objecte d'un procés concret d'oficialització i que sol tenir una transcendència important al nivell de la retolació pública). En aquest sentit, el desenvolupament per part de la Generalitat de Catalunya d'una normativa sobre oficialització de noms -que, almenys en un cert grau, ha tingut en compte criteris de rigor i coherència lingüístics-, ha significat un pas important en el camí de corregir el divorci que massa sovint s'ha donat entre els noms oficials i els noms emprats habitualment per la gent (6).

e) L'aparició, a partir dels anys 70, d'una sèrie d' "obres de referència", amb transcendència toponímica, que han posat les bases per a consolidar i reorientar, de cara al futur, la recerca dins el camp que ens ocupa. Entre altres obres, i per motius diversos, hem de citar com a especialment significatives el *Diccionari nomenclàtor de pobles i poblats de Catalunya* (DNomen, 1964, 2a edició); la *Gran enciclopèdia catalana* (GEC, 1960-1970, 1a edició), com també les obres de sistematització geogràfica derivades de la dita enciclopèdia; el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat, 1979-1991), de Joan Coromines, per la seva gran transcendència (ni que sigui indirecta) de cara a la recerca en toponímia; i, finalment, l'*Onomasticon Cataloniae* (OnoCat, 1989-1999), del mateix autor, punt de referència obligat -per damunt de les seves mancances- de qualsevol estudiós actual de la toponímia catalana.

3.2. Consideració particular d'algunes aportacions, des de la perspectiva geogràfica

Tal com hem indicat a l'inici del capítol, en aquest segon epígraf ens centrarem en l'estudi particular de diverses aportacions a la toponímia catalana que s'han concretat al llarg del darrer segle i mig, i que hem triat específicament en funció de la seva "significació geogràfica": és a dir, en funció de la seva rellevància territorial. Volem dir amb això, en definitiva, que dins el conjunt d'iniciatives i de treballs relacionats amb els noms de lloc, n'hi ha uns quants que, a criteri nostre, han aportat uns continguts relacionats directament amb l'espai i que, per aquest motiu, mereixen una consideració expressa des del punt de vista de la geografia. Són els que analitzem a continuació, en epígrafs que dediquem a Ildefons Cerdà, Josep Balari, el moviment excursionista, la normalització i sistematització de la llengua catalana, la Societat Catalana de Geografia i les realitzacions principals de la segona meitat d'aquest segle (l'obra de Moreu-Rey i de la Societat d'Onomàstica, els inventaris d'onomàstica, l'obra de Joan Coromines i l'aportació de la cartografia) (7).

3.2.1. Un antecedent a tenir en compte: Ildefons Cerdà

El nom d'Ildefons Cerdà (1815-1876), urbanista i polític català, ha passat a la història pel fet d'haver estat l'autor del Pla de Reforma i Eixample de Barcelona, que l'any 1859 una ordre reial aprovà de forma oficial, i que constituïria la base de la gran transformació urbana que la ciutat emprengué en aquelles dates i que es prolongà per espai d'unes quantes dècades. Menys conegut és, en canvi, el fet que a la seva obra escrita més rellevant, la *Teoría general de la urbanización* (8), l'autor dedica un epígraf sencer (amb un total de 127 pàgines) a fer una veritable "teoria" de la toponímia urbana (potser, més exactament, caldria parlar de la nomenclatura geogràfica urbana). El dit epígraf porta per títol l'enunciat següent: "*Indicador urbano, o sea repertorio de las divisiones, nombres, medios y signos convencionales empleados para expresar, distinguir y designar, así los grupos urbanos en su conjunto, como en todas y cada una de sus partes*". Bé que concebut per al castellà, i escrit en aquesta llengua, l'aspecte més significatiu del treball, a criteri nostre, no és tant la sistematització d'uns noms en concret com d'una sèrie d'idees sobre allò que podríem anomenar el "sistema urbà de nominació", exposades per l'autor d'una forma molt ben estructurada. Com ell mateix assenyala,

“Aquest estudi de noms i de signes i divisions convencionals, tot i que a primera vista es presenti com una matèria de simple curiositat, no deixa de tenir en el fons un pòsit de filosofia pràctica, gràcies a la qual el lector podrà formar-se una idea preliminar del funcionament de l’home dins l’urbs.”

(Cerdà, 1867, p. 466)

A continuació, l’autor explica amb quins criteris ha organitzat la informació. D’acord amb les seves mateixes paraules,

“Parlarem en primer lloc del nom del conjunt de l’assentament, de les seves divisions i dels noms o signes utilitzats per designar les parts resultants d’aquestes subdivisions, i, després, de les divisions adoptades en els recintes urbans i dels noms utilitzats per distingir i designar cadascuna de les parts.”

(Cerdà, 1867, p. 468)

L’estudi de Cerdà, per la seva concepció rigorosa i metòdica i pel fet d’abordar una problemàtica que, tant en la teoria com a la pràctica, és d’una complexitat molt gran, mereix un estudi crític detallat i en profunditat, l’abast del qual va més enllà del plantejament d’aquest tercer capítol de la tesi. Per això hem volgut limitar-nos, aquí, a exposar els seus trets generals i els objectius essencials que pretenia l’autor. Subratllarem, en qualsevol cas, que es tracta d’una sistematització molt completa sobre els criteris tradicionals utilitzats per a donar nom als nuclis urbans, dividir-los en parts i donar nom a cadascuna d’aquestes parts, a diverses escales i a diversos nivells (9). A la fi d’il·lustrar més àmpliament sobre aquests objectius, i sobre la manera concreta amb què Cerdà opera, transcrivim a continuació un extracte de l’índex, amb els corresponents enunciats. Val a dir, al respecte, que ens hem centrat en els quatre primers nivells d’estructuració dels materials, i que hem prescindit dels nivells més detallats. Així mateix, també hem de dir que hem substituït el sistema de classificació utilitzat per l’autor pel sistema mixt de lletres i números, que, si més no als efectes del nostre treball, ens ha semblat més clar. Així doncs, els apartats principals són els següents:

“A. Del nombre del asentamiento urbano, de las divisiones del mismo y de los nombres empleados para designar las partes resultantes de esas divisiones.

A.A. De los nombres correspondientes al conjunto del asentamiento urbano.

A.B. De los nombres correspondientes a los suburbios.

A.C. De los nombres correspondientes a las urbes, consideradas en su conjunto.

A.C.1. De los nombres apelativos o genéricos de las urbes.

A.C.1.1. Aceptación usual de los nombres apelativos o genéricos de las urbes.

A.C.1.2. Origen y etimología de los nombres apelativos o genéricos de las urbes.

A.C.2. De los nombres propios de las urbes.

A.C.2.1. De los nombres propios de las urbes, provenientes de la fundación.

A.C.2.2. De los nombres propios de las urbes, provenientes de la topografía.

A.C.2.3. De los nombres propios de las urbes, relativos a la consideración o importancia histórica, política, agrícola o industrial.”

“B. De las divisiones adoptadas en los recintos urbanos y nombres y signos empleados para distinguir y denotar cada una de las partes.

B.A. De las divisiones, nombres y signos referentes a un recinto urbano.

B.B. De las divisiones, nombres y signos referentes a las vías urbanas.

B.B.1. De las divisiones transversales de las vías urbanas y de los nombres que reciben.

B.B.2. De las divisiones que sufre la red viaria urbana en el sentido de su longitud y de los signos y nombres con que se distinguen las partes resultantes.

B.B.2.1. De las divisiones que sufre la vía en su sentido longitudinal.

B.B.2.2. De los nombres correspondientes a las calles.

B.B.2.3. De los nombres de las entidades complementarias de la vialidad y de los accidentes de la vía.

B.C. De las divisiones, nombres y signos de los intervías.

B.D. De los nombres y signos de la casa y de sus divisiones.

B.D.1. De los nombres genéricos de la casa.

B.D.2. De los signos empleados para discernir las casas unas de otras e individualizarlas.

B.D.2.1. Historia de la signatura de las casas.

B.D.2.2. Últimos sistemas de numeración y signatura: sus ventajas e inconvenientes.

B.D.3. De los nombres y signos de las varias divisiones que tiene la casa en su conjunto y detalles.

B.D.3.1. De los nombres de las diversas sobreposiciones de la casa.

B.D.3.2. De los nombres y signos de las piezas que constituyen el hogar.

B.D.3.3. De los nombres y signos de las vías y de todas las demás partes que sirven como auxiliares de la casa en lo relativo a la vialidad, luces y ventilación.”